

ONDER CSABA

Kölcsey Ferenc nyelvtudományi munkáiról

Első rész: Kölcsey, a filológus¹

„Nekünk mindnyájunknak egyetlen egy munkánk van,
's ez a' Philologia.”²

Bevezető

A kötet címében használt *nyelvtudomány* kifejezés a szövegek túlnyomó részének keletkezési időszakában ugyan már létező terminus technicus,³ de a kortársak, így Kölcsey Ferenc szóhasználata alapján mégis a *philologia* megnevezést volna illő használnunk. Ugyan ekkor a philologia és a philologizálás a nyelvvel való tudományos foglalkozást jelenti, tehát a szó mai értelmében vett nyelvtudományt is, azonban Kölcsey szótárában a philologia egyéb jelentésű használata is észlelhető, mi több: neológiai elvei és az írói nyelvalkotás elsőbbőségéről vallott nézetei kifejtése során kísérletet tett a philologia fogalmának a grammatikától való határozott elkülönöztetésére is – amint azt hamarosan bemutatjuk.

A nyelvtudomány és a philologia tehát nem egészen egymás szinonimáiként értenődök, a nyelvtudomány kifejezéssel mégis szükségképpen élnünk kell. Egyrészt azért, hogy megjelölhessük a közreadott szövegek tágabban vett jellegét és témáját, azaz a magyar nyelvvel, annak természetével, szavaival, szóképzésével, törvényszerűségeivel, szintaxisával, részben történetiségével, de leginkább a nyelvújítás, vagyis a neológia szerepével és elveivel való kapcsolatot, Kölcseynek az ezekkel való rendszerszerűen, elveken alapuló tudományos eljárásait. Másrészt pedig azért, hogy mindezt megkülönböztessük a filológia kifejezés többi, egykorú és mai jelentéseitől.⁴

* A szerző az Eszterházy Károly Egyetem oktatója.

1 A tanulmány Kölcsey Ferenc: *Nyelvtudományi munkák* című kritikai kiadásának jegyzeteihez készült bevezető fejezet. A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

2 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. október 16., in KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés: 1808–1818*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, 5 köt. Kölcsey Ferenc minden munkái 6 (Budapest: Universitas Kiadó, 2005), 1:431.

3 Pl. Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, Pápa, 1814, Pünkösdkor, in KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, kiad. (I–XXI) VÁCZY János, (XXII) HARSÁNYI István, (XXIII) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV) ORBÁN László, (XXV) Soós István, 25 köt. (Budapest–Debrecen, 1890–2013), 11:398 (a továbbiakban: KazLev + kötetszám).

4 Vö. [Fejér György], „A Philológiára egy tekintet”, *Tudományos Gyűjtemény* 7, 1. szám (1823): 45–86., illetve: DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József és TAMÁS Ábel, szerk., *Metafilológia 1.: Szöveg, variáns, kommentár* (Budapest: Ráció Kiadó, 2012); KELEMEN Pál, KULCSÁR SZABÓ Ernő, TAMÁS Ábel és VADERNA Gábor, szerk., *Metafilológia 2.: Szerző – könyv – jelenetek* (Budapest: Ráció Kiadó, 2014); Jerome McGANN, „Philology in a New Key”, *Critical Inquiry* 39, No. 2 (Winter 2013): 327–346.

A kötet címében a „munka” megnevezés a közreadott szövegek műfaji heterogenitását kívánja jelezni (hamarosan ezek problémáiról is részletesen szólunk): értekezés, könyvkiadvány, recensio, jegyzés és szójegyzet éppúgy megtalálható köztük, mint a műfajilag nehezebben besorolható *Mondolatra* adott *Felelet*, amely ráadásul Szemere Pállal közös szerzőségben készült.

Kölcsey e tárgyban készült munkái a maguk teljességben korábban nem voltak hozzáférhetőek. Ezek együttes közlésére, így együtt olvasására és szemlélésére az új kritikai kiadás nyújt először lehetőséget, a már publikáltak mellett hiánypótló módon adva közre számos kéziratot munkát is.⁵ Mindezzel új lehetőséget kínál Kölcsey nyelvtudományi munkásságának mind teljesebb történeti és kritikai áttekintésére is.

A kritikai kiadás *Bevezetés a jegyzetekhez* című fejezete két részre tagolódik: előbb az alkotói pálya philológiai vonatkozású szakaszait tekintjük át, szemléleti keretet nyújtva annak érdekében, hogy az egyes munkák alakulásuk folyamatában és Kölcsey nyelvtudományi gondolkodásának összefüggésében is megismerhetővé váljanak, tehermentesítendő az egyes szövegekhez kapcsolódó jegyzeteket, minimalizálva a redundanciákat, majd a philológiai tárgyú kéziratokat vesszük számba.

Mielőtt időrendben haladva bemutatnánk Kölcsey nyelvtudományi tevékenységének periódusait és az azokhoz kapcsolódó szövegeket, röviden ki kell térnünk néhány jellegzetes, egymással összefüggő és szüntelenül visszatérő problémára, amelyeket leginkább Kölcsey Szemere Pálhoz írt önéletrajzi levelével exponálhatunk. Kölcsey Ferenc 1833-ban így emlékezett vissza nyelvészeti érdeklődésének időszakára:

Említenem kell, hogy 1814 Péczelen, midőn az *Mondolattal* töltöttük az időt, előbb komoly (philologi) értekezést irtunk. Ettől kezdődik philológiai mélyebb ismeretem. Az előtt ilyenekkel kevés időt tölték. Ezekbe te vontál bele; de az akkori dolgozások' egy része még is kritikai vala. Például: a' különböző Költők' különböző nyelvéről való értekezés stb.⁶

A majd húsz év távlatából emlékező levél alapvető megállapításait a rendelkezésünkre álló kéziratok messzemenően igazolják: Kölcsey nyelvtudományi tárgyú munkáinak döntő többsége valóban 1814-ben, illetve 1815-ben és 1816-ban keletkezett. Ekkor készítette el nyelvtudományi nézeteit rendszerszerűen kifejtő, azokat elvi alapokra helyező tudományos disszertációját, a levélben említett „komoly (philologi) értekezést”, a *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv jobbításáról* című neológiai főművét (a továbbiakban: *Critikaijegyzetek*).⁷ Ekkor készült a Szemere Pállal közösen írt *Felelet a' Mondolatra* című

5 A korábban már megjelent művek közül *A' Magyarok' Articulosáról egy kis jegyzés* címűt is újra közreadjuk. Kritikai igényű kiadását lásd: KÖLCSEY Ferenc, *Kiadatlan írásai: 1809–1811*, kiad., vál., szerk. SZAUDER József, BÁNHÉGYI György és SZAUDER Józsefné, *A magyar irodalomtörténet forrásai* 8, 196–197 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968) (A továbbiakban: KFKiadatl.).

6 Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Pozsony, 1833. március 20., in KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés: 1832–1833*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, 5 köt., Kölcsey Ferenc minden munkái 10 (Budapest: Balassi Kiadó, 2011), 3:199–200.

7 A hivatkozott Kölcsey kéziratok adatait, keletkezés idejüket, lelőhelyüket a tanulmány második részének végén ismertetjük: Időrendi összefoglaló táblázat Kölcsey Ferenc nyelvtudományi kéziratairól.

írás,⁸ és 1814 őszén határozta el a szerzőpáros egy új magyar grammatika megírását is, amelynek első munkacíme *Philologiai Töredékek* volt. Ehhez a kiemelkedő időszakhoz képest a debreceni időszak (1808–1809) jegyzetei, majd később az *Élet és Literatura (ÉLit)* című folyóirat számára készített recenziók (1823–1824), illetve az akadémiai szerepválaláshoz (1831–1837) kapcsolható műszavak gyűjteménye és filológiai bírálatok valójában csak elő- és utójátéknak tekinthetők. Tisztázni szükséges ugyanakkor, hogy mit is érthetünk a *philológia* fogalma alatt, *műfaji* szempontból hogyan tekintünk az ekkor végzett munkákra, végül pedig, a Kölcsey által használt többes szám miatt, tisztázni szükséges a Szemere Pállal való közös *szerzőséget* és munkakapcsolatot is.

Philologia

Fejér György a *Tudományos Gyűjtemény* hetedik évfolyamában (1823) *A Philológiára egy tekénet* címen megjelent tanulmánya igen alaposan foglalja össze a Philologia tudományának mibenlétét, történetét, eredeti és később módosult jelentéseit, illetőleg különféle ágait, azok jellemzőit és feladatait.⁹ Kölcsey egykorú philologia terminusának megértéséhez előbb ezt vesszük szemléleti alapul, a tanulmányból csak a korabeli jelentéseket rekapitulálva.

Fejér György szerint „szoros értelemben a Philologia csupán a Nyelvek’ természetének; tulajdonságinak (szóval: geniusának) tudásá[t]” jelenti, tágabb értelemben azonban a nyelvvel való „helyes élésnek tanítása is” ide tartozik, röviden tehát a „Philologia olly Tudomány, melly a’ nyelvek természetét, ‘s tulajdonságait, és velek helyes élést oktattya.” Mivel azonban a nyelvek különbözőek egymástól, vagyis lehetnek élő vagy holt, napkeleti vagy napnyugati, hazai vagy idegen nyelvek, ezért az azokat vizsgáló philológiák is különbözőek. A különféle nyelveket vizsgáló philológiák mindegyikére jellemző azonban két alapvető, Fejér által vagylagosan megkülönböztetett vizsgálati módszer: a „tisztá” vagyis elméleti és a gyakorlati, alkalmazottnak nevezhető kutatás. Az előbbi a „Nyelvek természetét, ‘s tulajdonságait fejtegeti”, az utóbbi pedig a nyelvek „saját geniusok szerént való élés[é]t terjeszti elő”. Fejér György hasonló vagylagossággal különbözteti el egymástól az úgynevezett *al-* és *felrendű* philológiát. Alrendű philológiának a széles értelemben vett *Grammatikát* tekinti, amely a nyelveknek, nyelveknek „mintegy elő, közös esmértetését foglallya magában”. A felrendű philologia „a nyelveknek geniusát mélyebben vizsgállya, és a velek való élést tökéletesebben el határozza”, és Fejér szerint ez „mondatik tulajdonképpen *Philológiának*”. Hogy pontosan mit is takar a Grammatika és a tulajdonképpeni Philologia különbsége, az az 5. §-ból derül ki, ahol Fejér György részletezi, mi tartozik egyikhez és mi a másikhöz. Eszerint

8 [Kölcsey Ferenc és Szemere Pál], *Felelet a’ Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon Úrnak. „Mondolat. Sok bővítésmenyekkel, és egy kiegészített új Szótárral együtt. Dicsshalom (azaz Weszprém) 1813.”* című Pasquilusára (Pesten: Trattner János Tamás Betűivel, 1815.).

9 Vö. FEJÉR, „A Philológiára egy tekénet”, 45–86. Fejér György a *Tudományos Gyűjtemény* első szerkesztője volt (1817–1818), tanulmánya Y aláírással jelent meg. Lásd még: SZALONTAY Gabriella, *A Tudományos Gyűjtemény nyelvtudományi jelentősége* (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1972), 114.

az alrendű philologia vagyis a Grammatika részei az: „1) Orthoepia, v. Orthophonia. 2) Orthographia. 5) Etymologia. 4) Grammatica. 5) Syntaxis. 6) Dialectologia. 7) Prosodia. 8) Rhetorika. 9) Poësis [Poétika]”. A felrendű philologia, vagyis a Philologia szintén „több részből alkottatik össze, ilyenek: 1) A Philologiai Literatura. 2) A phil[ologiai]. Kritika. 3) A szoros értelemben vett Philologia”.

A felrendű philologia tárgyalása előtt Fejér György rögzíti az általa használt literatura fogalmát, amely szerint a „Literatura a Nemzetek lelki életének foglalatlja általjában” (15. §). A *Philologiai Literatura* alapvető feladata nem más, mint a klasszikus munkák ismerete, amihez „szükség a Philologusnak tudni a Görög és Római classikus munkák Szerzőjít, időkorát, jobb és pompás kiadásait”. Ebben a definícióban joggal ismerhetünk a mai értelemben vett *klasszika filológiára*. A *Philologiai Kritika* „a régi Irományoknak szerzőjít, időkorát, ‘s igazságát veszi vizsgálóra, ‘s tulajdon érdemeiket” határozza meg (16. §). Egyik ága a „főrendű” kritika, amely a szerzőséget, a szövegek hitelességét és textológiai állapotát, helyességét vizsgálja (lényegében a mai értelemben vett *szövegkritika* értelmében).¹⁰ Az „alrendű” philologiai kritika ugyanakkor „az Irónak kifejezéseit, hajlításait egybetételeit fogja fel, vallyon a nyelv reguláival meg-egyeznek e’. Ha meg nem egyeznek, vallyon e’ hibának nem a hamis olvasás e’ oka? Ha több féle olvasások fordulnak elő, mellyik legyen az igazi, a helyesebb el itéli”. Ebben a meghatározásban a *szövegmagyarázat* (nyelvi-, tárgyi- és jelentésbeli-, forráskritikai értelmezés) feladataira ismerhetünk. A felrendű philologia harmadik, utolsóként említett, és talán legérdekesbb része a 17. §-ban tárgyalt „szoros értelemben vett Philologia”.¹¹ Ennek elsőrendű feladata Fejér szerint az, hogy „a Classikus Iróknak nem csak szavaikat, nyelvjárásaikat fejtegeti, hanem értelmökbe is béhat.” A felrendű philologia részei közt eme utolsónak a mai diszciplínák közt nem találni pontos megfelelőjét; ez a – literatúrai szemlélet közé helyezett – rész ugyanakkor grammatikai (etimológiai, szintaktikai stb.) ismereteket ír elő a szoros értelemben vett philologia számára:

E végre a szóknak tulajdon és másutt megfogattyát, különböző jelentéseit mind magokra, mind az időkorokra nézve el határozza; a gyökér és eredeti szókat a származattaktól, és formáltattaktól, a honnyiakat az idegenektől; a helyeseket a helytelenektől; a’ jókat a hibásoktól megkülönbözteti; mellyek legyenek rokon, hasonló, egyenlő vagy ellenkező értelműek, kimutattya; mellyek legyenek hathatósabb erejű, nagyobb fontosságú, jó hangzatú mondások, megválogatja. Hogy a Szerzőnek saját értelmét kinyilat-

10 Lásd: „szoros kérdőre veszi, vallyon azon Szerzők maradványai-e? Azon időkorból valók-e? kiknek tulajdoníttatnak. Csalatkozásból vagy szánt szándékkal nem tulajdoníttattak-e másoknak? Ezen esetben a tévelygést, és szemfényvesztést bizonyosságra hozza. Megvizsgálja azt is, ha egész voltokban, ‘s épségökben szállottak e reánk? Nincsenek e egész vagy darab részeikben megcsonkíttatva? Ha megvannak rontatva a hijánosságot helyre hozni, ‘s kipótolni igyekeznek, minekelötte az ő grammatikai és tudományi böcsöket el itélje.” FEJÉR, „A Philológiára egy tekintet”, 71.

11 A teológia segédtudományából a teljeskörű műveltség (Bildung) eszközévé váló „seminarium philologicum” további magyarországi vonatkozásáról a Kölcsyre is ható Szemere Pál professzora kapcsán lásd: BALOGH Piroška, *Ars scientiae: Közéletések Schedius Lajos tudományos pályájának dokumentumaihoz* (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007).

koztassa, 's egész erejében felfoghassa, szavainak igazi jelentését szemfényre veszi, alkottatásokból, formáltatásokból, öszve köttetésekből, egybe függésekből; az előljáró, következő, 's más hasonló szavak' tekintetéből, kivált feltett céljából, választott tárgyából, körülállásából, gondolkodása 's írása módjából, Philosophiai, és religiói, vallásából, 's más szokásaiból. Ezek nélkül Philologus tellyes értelemben senki se lehet.¹²

Fejér vagylagos felosztásában lényegében két szemléleti mód, a grammatika és literatúra szétválasztásának szándékát tapasztaljuk. A *Grammatika* (mint alrendű philologia) lényegében a nyelv helyes használatával, a helyes beszéddel összefüggő tudományokat egyesíti, nagyon emlékeztetve a mai értelemben vett nyelvtudomány diszciplínáira. A *Philologia* (mint felrendű philologia) pedig lényegében a későbbi irodalomtudományt és annak segédtudományait (irodalmi szövegek filológiája, textológia) sorolja. A szoros értelemben vett philologia mint a nyelv természetének és tulajdonságainak, Fejér szavával *geniusának* vizsgálata viszont egybekapcsolni látszik az al- és felrendű philologia két területét: eszerint pedig a klasszikus írók értelmébe interpretatív, hermeneutikai, kritikai módon való behatolás a philologus-literátor számára nem képzelhető el grammatikai kompetenciák megléte és azok megfelelő alkalmazása nélkül. Mint emlékszünk, a 3. §-ban Fejér ezzel kezdte definícióját: „szoros értelemben a Philologia csupán a Nyelvek' természetének; tulajdonságinak (szóval: *geniusának*) tudására határozott.”¹³ Fejér elképzelése szerint ezt a tudást a felrendű philologia, lényegében tehát a literatura hatókörén belül elhelyezett „szoros értelemben vett Philologia” képes gyakorolni. Mint azt hamarosan látni fogjuk, Kölcseynek az 1810-es években a philológiáról vallott elképzelése nem állt távol ettől a felfogástól.

Kölcsey a philologia terminust kortársaihoz hasonlóan több értelemben használta. Mindez Bitnicz Lajosnak a jó tíz évvel Fejér tanulmánya után megjelenő *Magyar nyelvtudomány* című munkája alapján egyáltalán nem meglepő. Bitnicz könyvét választott tárgyának definíciójával kezdi:

A nyelvtudományt philológiának is nevezik. Ezen, majd tágabb majd szűkebb értelemben vett görög szó $\varphi\lambda\omicron\varsigma$ és a ' sokértelmű $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ szóból tétetett össze, mellyek elsője *szeretést*, másika néha észet átaljában, néha *tudományt*, néha *nyelvet* jelent. Philologia a' régieknél eredetikép némelly, főképp tudományos tárgyról folyó beszélgetés' szeretetét tevő (Cicero Epist. ad Dis. XVI. 21.) Később philologusnak nevezék a' saját értelemben vett tudóst (Svetonius de illust. gramm. C. 10.), végre a' csupán nyelvtudóst is (Plutarcus de poetar. lect. 5. 11.). Értelme az újabb időben is ingatag, és majd az ember' egyetemi műveltségét, majd a' nyelv' és előadás művelését, majd a' régiség' történeti esmeretét jelenti.¹⁴

12 FEJÉR, „A Philológiára egy tekintet”, 72.

13 Uo., 47.

14 Vö. BITNICZ Lajos, *Magyar nyelvtudomány: Első rész A' magyar nyelv' természetéről* (Pesten: Trattner-Károlyi nyomtatása, 1837), 1.

A Bitnicz által jelzett fogalmi ingatagság tehát Kölcseynél is tapasztalható, aki először és eleinte, és majd később is a *philologiai literatura* [klasszika filológia] és a *philologiai kritika* [szövegkritika és szövegmagyarázat] értelmében használta a fogalmat, amely utóbbiba tehát a magyar és idegen nyelvű, főként latin, görög, német és francia klasszikusok, tudományos források, szekunder irodalmak könyvészeti ismerete is beletartozott.¹⁵ Első philologiai tárgyú munkája valójában szövegkritikai jellegű volt, amennyiben az *Orthographia Ungarica* szerzőjének megállapítása kapcsán fűzött kritikai észrevételeket egy tudományos diskurzushoz, meggyőző bizonyosságát adva széles körű és alapos könyvészeti tájékozottságának is. Az ezzel közel egy időben keletkezett *A' Magyarok' Articulusról egy kis jegyzés* című jegyzete klasszika filológiai ismereteiről adhat számot, mivel egy poétikai kérdés grammatikai problémájának megoldására számos antik görög és római klasszikus szerző példáját idézve érvel meggyőzően. Az 1810-es évek közepétől (1813) azonban a philologia terminust Kölcsey már a magyar nyelv természetével és tulajdonságaival való tudományos foglalatalkodás megjelölésére is fordítja, összefüggésben a neológiai (nyelvújítási) diskurzusban időközben elfoglalt pozíciójával. Fejér György fogalmi alapján ekkor kezdett foglalkozni behatódobban az „alrendű philologia”, vagyis a Grammatika több ágával is (ortophonia, etymologia, syntaxis stb.), amelyet Szemere Pállal egymás között (néha ironikusan) „grammatizálódásnak” neveztek.¹⁶ Mindezt lényegében a „felrendű philológián” belüli „szoros értelemben vett Philologia” miatt gyakorolta csak, a magyar nyelv természetét vizsgáló, azt megérteni igyekvő elméleti érdeklődésének alárendelt alkalmazott kutatásként. Kölcsey philologus alatt értette általában a tudóst,¹⁷ és értette a nyelvtudóst is, ez utóbbit azonban megkülönböztette a gramma-

15 Vö. „Mit tudok én, mit tudhatok én, itt a falun? Kítől kapni könyvet? kítől egy intést, egy ujjmutatást? Debrecen is felette szegény. Mi itt csak a' XVI-dik száz philologia tudományával bírnk, 's az újabb könyveknek csak nevét halljuk.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1813. november 14., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:262; „Egy poéta fő alkalmasabb Homért és Pindart magyarázni, mint az a' sok száraz Philologus, kiknek jegyzéseiket vagy méreggel vagy nevetéssel kell olvasnunk.” [...] Bár több Ifjú Íróink is tanulnának görögül. A' Deák Litteraturának, főképp a' deák poétáknak studiuma nem viszen olly jó útra mint a' görögöké. ezt sok tapasztalás tanítja.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Álmosd, 1814. április 3., in *uo.*, 1:313–314; „Akkor a filozófia történeteinek kívül a 16. és 17. század latin íróit, philologi [értsd: tudós] írókat és kompilátorokat forgattam, de akkor jött kezembe Bayle dictionnaire hist. et critique, mely reám sok oldalról hatott. Kétség és mélység, és sok izlés a nagy ember oldalai közé tartoznak. S bár az ő mélysége a későbbi franciák felüleges voltától nagyon különböz: mégis ez iránta való tisztelet nagyon erősített engem a francia literatura iránti tiszteletben.” Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Pozsony, 1833. március 20., in *uo.*, 3:193–204.

16 Lásd: Szemere Pál és Szemere Pálné Kölcsey Ferenchez, Lasztóc, 1814. december 2., in *uo.*, 1:344–345.

17 A tudós fogalmát egy korai kivonatában megtalálni. Az idézet érdekessége, hogy szóhasználat az *Előszámlálása azon Principiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak* szövegében is felbukkan, Révai Miklós tudósként való jellemzésekor. „Amit ezen szó alatt, *Tudós*, értenek közönségesen, altalan fogva el lehet mondani, hogy ollyan egy sincs Franciaországban. Tulajdonképen való *Tudós*, az az, ki azzal a' tudománnyal mellyre magát adta fundamentumosan ismértes, a'nak minden részeit en gros, és en detail studirozta, historiáját, az az származását 's elömentét tudja, 's szüntelen igyekezik kitanúlni, hogy micsoda állapotban van most mindenik országban, minden új találmányokban jártas, szóval a'ki Élő centruma a' maga Tudományának a'nak eredetétől fogva a' mai időkig...”. Vö. V. Jegyzőkönyv, Girtanner, *Historische Nachrichten*, Debrecen, 1810. november 13., in KFKiadatl, 243.

tikustól, akit nem tartott philologusnak. Fogalomhasználatáról jellemzően az adott szövegkörnyezet ad eligazítást. Az idézett 1833-as önéletrajzi levél kitétele az 1814-es év „komoly (philologi) értekezés”-ről így a nyelv természetét és tulajdonságait vizsgáló tudományra vonatkozik, és a továbbiakban philologia (vagy *filológia*) alatt mi is ezt értjük majd (egyszerűsítve: a literátorok által művelt nyelvtudományi értelmet) – ha ettől eltérünk, azt külön jelezzük.

Mi a különbség a philologus és a grammatikus között? Milyen a jó philologus? Kölcsey szótárában a philologus nem feleltethető meg a nyelvésznek. A nyelvtudós jelentésben érthető *nyelvész* szó ekkoriban még nem használatos, megalkotásra vár.¹⁸ A látszólag ennek megfelelőjeként érthető korabeli *grammatikus* megjelölés ugyanakkor Kölcseynél a jó értelemben vett *philologus* ellenpárjaként szerepel.¹⁹ Vagyis Kölcsey határozottan megkülönböztette egymástól a grammatikust és a philologust. (Lényegében annak megfelelően, ahogyan az Fejér György tanulmányában látható volt.) Mindent azért szükséges hangsúlyoznunk, mert bő tíz évvel később a philologia fogalma – minden korábbi ingatagságával együtt – egyre inkább a nyelvtudomány jelölőjévé válik.²⁰ A 19. század második felének elején *A magyar nyelv szótára* a nyelvészt már mint philologust nevezi meg, olyan személyként, aki „egy vagy több nyelvvel tudományosan foglalkodik, nevezetesen ki rendszeres nyelvtani ismereteket gyűjt, ki a nyelvek eredetét, elemeit vizsgálja, azokat összehasonlítja, stb. (Philologus)”²¹ A nyelvész filológusként való (zárójeles) megfeleltetése ekkor már nem fedi sem a Fejér-féle, sem a Kölcsey-féle philologusnak az 1810-es, 1820-as évek közepén még érvényben lévő és használatos fogalmát. Jóllehet Czuczor–Fogarasi definíciója alapvetően megközelíti a lényegét, miszerint a philologus (azaz a nyelvész) a nyelvvel (vagy nyelvekkel), annak eredetével, egészében és részleteiben tudományosan, azaz meghatározott elvek alapján szisztematikusan foglalkozik, már szót sem ejt azonban a irodalom nyelvtudományi szerepvállalásáról.

Kölcsey a nyelv természetével való foglalkozása során igen hamar reflektáltta tette mind az elméleti, mind az alkalmazotti módszer különbségét, különös hangsúlyt fektetve a nyelv természetének elméleti vizsgálata mellett a nyelvvel való élésnek a magyar régiségben és az idegen nyelvek gyakorlatában való szemlélésére is – elsősorban a Ka-

18 Lásd például a *Mondolat* Szótárát: „A' Nyelv-mivelők, szorgszerények' által, részint természetett, részint öltötetett új Magyar szók' mostani helyesített Jelenteteinek értésére. [...] Nyelvemes, Nyelvmíves: Grammaticus; Nyelvéség: Grammatica.” [SOMOGYI Gedeon et al.] *Mondolat: Sok Bővítmenyekkel, és egy Kiegészített Új-Szótárral együtt* (Dicsfalom [Veszprém]: ny. n., 1813).

19 Kölcsey az Új szók című recenziójában (1833) a *szovász* megjelölést használja Molière-ről beszélve, aki Bayle szerint az öt gáncsoló grammatikussal szemben „igen gyakran és tagadhatatlanul szerencsés *szovász* volt”. KÖLCSEY Ferenc, *Összes művei*, kiad. SZAUDER József és SZAUDER Józsefné, 3 köt. (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960), 1:924.

20 Vö. BITNICZ, *Magyar nyelvtudomány*, 1.

21 CZUCZOR Gergely és FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, 6 köt. (Pest: Athenaeum, 1862–1874), 4:905. Lásd még uo.: *Nyelvészet*: „Tudomány, mely a nyelvek vizsgálatával, s alapos és rendszeres megismerésével foglalkodik. Különösen a művelt nyelvek és az ezeken megjelent eszművek taglalása, fejtegetése, ismertetése, az ide tartozó segédforrásokkal együtt. *Hellen, római nyelvészet. Újabbkori nyelvészet.* (Philologia).”

zinczy-féle neológia megtámogatásához gyűjtve a példák corpusát. Mindeközben legalább ennyire fontos volt számára saját nézőpontjának, beszédpozíciójának rögzítése is. A „philologia” és a „philologus” fogalmak értelmét szükségszerűen ez a szándék definiálta újra, imígyen különböztetve meg magát (illetve magukat) mint literátor philologust a „grammatika” képviselőitől s azok kizárólag a nyelv külső formájára reflektáló diszkursusától. Grammatikus (nyelvész) és Philologus (literátor, nyelvtudós-író) elkülönöztetésének kérdése Szemere és Kölcsey tervezett magyar grammatikájának (*Philologiai Töredékek*) is részét képezte volna, önálló fejezetben tárgyalva a problémát: „XIV. töredék: A’ Philologus, és Grammatikus hatalmáról a’ nyelvben? Micsoda Relatiokban van az Író a’ Philologus-sal, ’s a’ Poëta különösen a’ Nyelv’ bildungjára nézve.”²² Ebben az elkülönöztetésben a grammatikus és a grammatizálás *inkább* negatív, pejoratív, míg a philologus és a philologizálás pedig *inkább* pozitív módon jelenik meg, néha önironikus reflexió tárgyaként is, habár meg kell jegyeznünk, hogy gyakran figyelhető meg keveredés szótárában, néha egy mondaton belül is.²³ De a legfontosabb a nyelv képezhetőségéhez való viszonyban van, amely különbség miatt a grammatikus nem lehet azonos a philologussal, és ami miatt az író vagy a poéta tudós philologus is lehet.²⁴

„Én Adelungot kaczagom – írta Kölcsey Döbrentei Gábornak – ’s minden érdemei mellett is nem tartom egyébnek szegény Grammatikusnál.” Kölcsey szerint ugyanis nem a grammatika vagy a szintaxis (tehát nem a grammatikus) határozza meg a nyelvet, hanem „a’ nyelv maga meghatározza magát”, a szavak és szólások megmaradásáról pedig „Valami-Más” dönt, „a’ mit nevezni nem lehet”.²⁵ Kölcsey szerint a magyar nyelv természete ugyan hajlik a xenologizmusok befogadására, amint azt a magyar régiség írói gyakorlatából származó példák is igazolják (Illyés Püspök, Molnár Albert, Zrínyi, Gyöngyösi István), de semmi garancia nincs arra, még az írók számára sem, hogy különben jól megalkotott („rend szerént formált”) szavaik megmaradjanak. Kölcsey tehát úgy véli, hogy a nyelvi változásokat illetően a fejlődés öntörvényű és nehezen kiismerhető jellegű, a nyelv pedig *szelekciós* természetű. Ez utóbbi oka lényegében megmagyarázhatatlan („Mi okon? Ki tudja azt megmondani?”), logikájából, tehát abból, amit kirostál, mégis következtetni lehet a fejlődést meghatározó törvényszerűségekre. Magyarán a szelekció mutatja meg legjobban *a nyelv természetét*, ami valójában nem más, mint „a nyelv képzetkenységének

22 *Philologiai Töredékek*, Lasztóc, 1814. október 22., kéziratban, OSZK Kt Quart. Hung. 4361, 2. fólió.

23 Szemere kajánsággal kérdezi 1814 őszén Kölcseyt: „Nem gyógyultál e még ki a’ grammatomániából?”. Szemere Pál és Szemere Pálné Kölcsey Ferenchez, [Lasztóc, 1814. december 2.], in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:344. Kölcsey a *Felelet* vonatkozó szöveghelyére utalva ezt írja Szemere Pálhoz: „fogunk felette philologizálni, vagy hogy a’ Debreczeni Grammatikussal szolljak: *grammatizálódni*.” Lásd: Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1815. október 15., in *uo.*, 1:436.

24 *A philologus vs. grammatikus* (vagy inkonzekvens, rossz philologus) a Kazinczy által megalkotott, szintén ekkoriban megjelenő és teret nyerő *neologus vs. ortologus* (vagy antiquarius, palaeologus) dichotómia párjának is tekinthető, éppen a diszkurzusok harcában kényszerűen és praktikusán létrejövő, az elkülönbözést lehetővé tévő fogalomparként.

25 Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, 1815. május 3., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:372. Ez a levél az *Élet és Literaturában* is megjelent a kettejük levelezését közreadó részben: „Döbrentei Gábor és Kölcsey Ferenc leveleiből: Harmadik rész”, *Élet és Literatura* 2 (1827): 87–134, 117–124.

(Bildsamkeit) útja”.²⁶ Az út kifejezés egy elvi (filológiai) és egy történeti szempontot rejt magában, azaz a nyelv miképpen „képezthetik” egyáltalán, illetve története során („eleitől fogva”) hogyan „képeztetett”. Ebben az összefüggésben, ahogyan Gyapay László fogalmaz, a szintaxis „nem csupán a nyelv szerkezetének grammatikai módszerekkel való kifejezése, hanem – mai terminussal élve – a nyelvi kompetencia megismerésének eszköze is”.²⁷ A magyar nyelv története azt mutatja, hogy „a xeno- és neologizmusokat számottevő arányban befogadta”, vagyis a neologizmusok magából a nyelv természetéből erednek, mivel „a magyar nyelvnek ez a szokott konstrukcióktól eltérő megoldásokat teremtő hajlama erősebb, mint az ezeket elkerülni akaró tudatos purista törekvés”.²⁸ Sommásan fogalmazva: a nyelv érvényesíti önnön természetét. Az író számára a nyelv-művelés (és a szóalkotás) során elvárás a filológia felkészültség, azaz a nyelv törvényeinek és a nyelv történetének együttes, elválaszthatatlan ismerete.²⁹ A nyelv természetéhez való viszony alapján pedig különbség szabható a philologus és a grammatikus között.³⁰

Az igazi philologus legfőbb ismérve tehát, hogy rendelkezik princípiumokkal (irány- vagy alapelvekkel), ismeri a nyelv múltját, annak szokásait, és a nyelv természetét, egészében és részleteiben képes látni mindezt, képes a kivételekből az elvek alapján általános megállapításokat tenni. Ezzel szemben a grammatikus (vagy a rossz, inkonzekvens, kéretlen philologus) nem rendelkezik kimunkált elvekkel, nem ismeri a nyelv múltját, a nyelvi jelenségek problémáira adott válaszai és megoldásai inkonzekvenssek.³¹ Az általa felállított nyelvtani szabályok megkötik a nyelvet, a flexiós személet

26 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:395. BÍRÓ Ferenc helyesen állapítja meg, hogy erre a Daniel Jenisch-től származó fogalomra „Kölcsey figyel fel az 1810-es évek közepén [és azért használja, hogy] magyarázza az általa kitalált magyar megfelelőt: ’képezékenység’”, vö. BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború: Kazinczy Ferenc és a nyelvújítás* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2010), 398. Az egy évvel korábban, A’ szószármaztatásról írott munkájában a fogalom így szerepel: „a’ nyelv’ képezhetősége (Bildsamkeit)”. Lásd még: GYAPAY László, „A’ tisztább ízlésnek regulájával”: Kölcsey kritikus pályakezdése (Budapest: Universitas Kiadó, 2001), 195.

27 Uo., 196.

28 Uo.

29 Vö.: „És mi szabad az Írónak ezen Iskola’ értelme szerint? [...] mind az, A’ MIT A’ MINDEN NYELVEK’ IDEÁLJA MEGKÍVÁN, A’ MAGYAR NYELV’ TERMÉSZETE (örök szokása ’s törvénye) VILÁGOSAN NEM TILT, A’ RÉGI ÉS ÚJABB CLASSICUSOK ÁLTAL NEVELT ÍZLÉS MÉG JAVASOL IS, ’S A’ SZÜKSÉG MÚLTHATATLANUL PARANCSOL. Azon nemekben, a’ hol az Író mindenhez szól, az szabad, a’ mit minden Olvasó javalhat.” KAZINCZY Ferenc, „Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél”, *Tudományos Gyűjtemény* 3, 11. sz. (1819): 3–27, 25. Kiemelés az eredetiben.

30 Lásd erről Kazinczy levelét: „Élő nyelvnek változni kell, a’ szerént a’ hogy ismeretei gazdagodnak, érzései nemesednek, a’ hogy a’ nyelv’ természete (melly egészen egyéb mint a’ Szokás) engedi, a’ Literaturával bíró régi és új Nemzetek’ példái intenek, a’ Szépség’ és a’ Nyelv’ ideálja kívánja, és a’ neki-lelkessedett Szép-író parancsolja; ’s mind addig kell változnia, míg az a’ Tudományoknak ’s Mesterségeknek minden nemeiben elégséges-számú nagy írók által meg nem állapítatik.” Kazinczy Ferenc Helmechzy Mihálynak, Széphalom, 1816. január 16., in *KazLev XIII*, 481.

31 A grammatikus pejoratív fogalom, ennek leváltására szolgál Kölcsey és Szemere szótárában a philologus. A grammatikusok „lenézésének” egyik herderi forrását lásd: „a gyakori (azaz gyakorlati) megértés nem szokása a grammatikusoknak.” JOHANN GOTTFRIED HERDER, „Értekezés a nyelv eredetéről” [1772], in JOHANN GOTTFRIED HERDER, *Értekezések, levelek*, szerk. RATHMANN János, ford. RAJNAI László (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1983), 182.

erősebb a nyelv természetére, annak Bildsamkeitjára figyelemmel levő szemléletnél. Emiatt a grammatikus nem eléggé nyitott az újításra, az új szavak feltalálásából származó új ideákra, amely új ideák sokkal inkább képesek érzékeltetni a nyelv rejtélyes természetét, azt a valami mást, amit formálisan kifejezni, leírni, katalogizálni, szabályozni aligha lehet. A rossz filológus éppen ezért a grammatikus, mint Adelung (vagy Verseghy Ferenc és Beregszászi Pál), a maga szimplán tudósi magatartásával, vagy a *Debreceni Grammatika* szerzői, a maguk kálvinista konzervativizmusával. A grammatikus soha nem értheti meg a maga lényegében a nyelvet, mivel nem annak lényegére, vagyis a nyelv természetére figyel.³² (A grammatikus leminősítése Kölcsey esetében nem mentes Kazinczy hatásától, illetve Debrecenhez, a debreceniséghez, a kálvinista-sághoz, összességében a *Debreceni Grammatikához* fűződő viszonyától.)

A jó philologus azonban nem a modern nyelvész szinonimája. A *szószármaztatásról* (1814) című tanulmányában Daniel Jenisch-től átvéve és K. W. Kolbe Bildsamkeit-fogalmával kiegészítve írja Kölcsey az alábbiakat:

A' nyelv' legfőbb érdeme a' gazdagság, 's a' gazdagságnak kútfeje a' nyelv' képezhetősége (Bildsamkeit); két fő mesterei vagynak a' nyelvnek, a' philosoph, és poeta. Amaz a' nyelvet műveli flexiók által, 's ez compositiókkal. És így a' szószármaztatás a' nyelvből két részre oszlik, philosophi és poetaira.³³

A nyelv philosopus mesterét, akinek eszköze a flexio (hajlítás, ragozás), vagyis külsőleg formálja a nyelvet, kéziratok jegyzetei alapján Kölcsey *Révai Miklós*-ban látta, elsősorban annak *Grammatikája* alapján ítélve. Révait olyan komoly és felkészült tudósnek tartotta, aki a nyelvet ugyan grammatikai közelítésben, de adott elvek és történeti belátások mentén vizsgálta. Eszerint Révai tehát ismeri a nyelv múltját, annak szokásait, nem kívánja szoros korlátok közé szorítani azt, s mivel felismeri a szokás, vagyis az *usus* lényegét, egészében és részleteiben képes látni vizsgálatának tárgyát. (Kölcsey jelzi azt is, hogy a későbbiekben a költő Révait is meg kívánja vizsgálni majd.³⁴) A nyelv másik mestere a compositiókkal szabadon élő, az új szavakkal a régi ideákat megújítani, s ezzel újakat létrehozni tudó poeta. A nyelv Jenischnél elkülönbötött mesterei közül Kölcsey ez utóbbit differenciálja igazán. A nyelv ideális mestere (vagy ha úgy tetszik: a jó philologus) nem egyszerűen a poeta, hanem az a *költő*, akiben a *poétai szellem* a megfelelő *philologiai felkészültséggel* párosul. Kölcsey egyik példája Ungvárnémeti Tóth László, aki „nincsen poétai szellem nélkül”, s ahogy írja, talán éppen benne teljesedik ki „azon ohajtásom hogy a' görög verselésről a' görög Írók' magyarázatára menjen-által. Egy poeta fő alkalmazatosbb Homéért és Pindart magyarázni, mint az a' sok száz Philologus, kiknek jegyzéseiket vagy

32 Vö. FEJÉR, „A Philológiára egy tekintet”, 45–86.

33 A' szószármaztatásáról (1814). Lásd: KÖLCSEY, *Összes művei*, 1:908–918.

34 Lásd: KÖLCSEY Ferenc, *Előszámlálása azon Princiþiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megálatatnak*, kéziratban, 1815, OSZK Kt Quart. Hung. 4361. A költő Révai vizsgálatának nincs kézirat nyoma ismereteim szerint, holott igen érdekes összehasonlítás volna, különösen az Ungvárnémetivel és Szemerével való párosításban.

méreggel vagy nevetéssel kell olvasnunk.”³⁵ Ungvárnémeti tehát a szó mai értelmében *klasszika-filológiai* szempontból is felkészült költő, aki az antik, elsősorban a görög poézis ismeretével, annak szellemének magyar versekben való alkalmazásával képes az új ideák nyelvi megjelenítésére. Kölcsey másik példája Szemere Pál, aki „egyike a’ Magyar legjobb philologusoknak”³⁶. *Iliász* fordítása kapcsán írja neki Kölcsey: „Minden Íróink közül egyedül Téged óhajtalak Commentatoromnak, mert annyi poetai szellem annyi philologiai ismerettel nincsen senkiben köztünk mint benned egyesülve.”³⁷ A jó philologus tehát a nyelvteremtő erő (poétai szellem) képessége mellett megfelelő philológiai *kritikai* felkészültséggel, kommentátori kompetenciával is rendelkezik.

Több mint tíz év elteltével, jócskán eltávolodva a neológia konfrontatív képviselétől és Kazinczytól, *Új szók* című 1824-ben írt recenziójában Kölcsey a nyelvtudós (ekkor már ezt a kifejezést használta) három féle típusát különböztette meg:

Ha szócsinálás van kérdésben, nyelvtudósainkat három rendre lehet felosztani. Egyik rend az, melly bizonyos roszúl-értett patriotismusból igyekezett magával és a’ nemzettel elhithetni, hogy nyelvünk elég gazdag a’ leggazdagabb külföldiekkel is pályát futni; ‘s ezen elhithetés miatt idegen marada minden újtól, ne hogy az új’ keresése által szűkölködést áruljon el; ‘s később lón a’ szóbeli fogyatkozásokat gyámoltalan körülírásokkal palástolgatni, mint a nyelv nyitva álló kútfejeiből magának kincseket meríteni. Másik az, melly a’ nyelvet philologi tudatlanságból nagyon is szegénynek tekinté, ‘s minden vásári német románkát gomba módra természetű új szavakkal fordítgatott; ‘s publicumunkat a’ szükséges és helyes újaktól is rettegni kényszerítette. A’ harmadik rendnek vezérei az egymással ugyan sokat ellenkezett, de mind ketten sok tiszteletet érdemlő Révai és Baróti Szabó voltak. Ezek a’ régiség’ omladékai felett emeltek fákyát: mind azért, hogy az omladékok alatt heverő kincsek a’ nemzetnek újra vissza-adassanak; mind azért, hogy a’ hátra lévő szükséges építés az omladékokon még nyilván kitetsző formák szerint tétethessék-meg.³⁸

A pseudo-patrióta purizmus, a tudatlan és túlzásba vitt neologizmus mellett Kölcsey ismét nevekkal jelöli meg a számára példaértékű tudósságot, amelynek jellemzői lényegüket tekintve nem térnek el a korábban megismertektől. Az igazi philologia művelésének két alapvető ismérve számára nem más, mint az irányelveken (principium) alapuló tudományos vizsgálat és a nyelv történetének ismerete, ahogyan azt 1816-ban Döbrentei Gábornak összefoglalta:

Hagyjuk el a’ pórnépet; ‘s térjünk az igazi Philológiának útjára, mellyre Vizsgálat ‘s a’ Nyelvnek Történetei vezetnek: ‘s ha nem akarjuk is épen azt tenni a’ mit Voss tett, legalább keressük elő a’ Régiség’ kincseit; ‘s a’ legrégebb kéziratú Bibliában, Illyésben, Zrinyiben ‘s többekben már régen auctorizálva találjuk azt, a’ mit ezek a’ vízzel bővölködő Gottschédek

35 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. április 3., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:313.

36 Kölcsey Ferenc Kölcsey Ferenc Varga Tamáshoz, Cseke, 1815. október 25., in *uo.*, 1:443.

37 Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1816. március 28., in *uo.*, 1:470.

38 Lásd még: KÖLCSEY, *Összes művei*, 1:919–925.

Íróinknak újabb míveikben kárhozzatnak. Kicsiny az, a' kit a' nagyobb sereg' lármája félelemre hoz: mert vagy nem bír illő bátorsággal, vagy járatlan a' maga mesterségében; 's principiumokat nem kapott.³⁹

Kölcsey a philológiát olyan meghatározó *tudománynak és kompetenciának* tekintette, amely a literatúra felől lehet kihatással a nyelv egészére, elsősorban a nyelvet, nyelveket és a klasszikus irodalmat ismerő filológus tudósként is *kiváló* írókra róva meghatározó feladatot, nem a mai értelemben vett nyelvészekre. A szétválasztás minősítés is egyben, hiszen a nyelvtani ideál megteremtésének, leírásának grammatikusi törekvése azon túl, hogy figyelmen kívül hagyja a nyelv természetének különös képességeit, eliminálja a szinkron és diakrón jellegű nyelvi mozgásokat is. A literatúrai nyelv kivonása a grammatika hatálya alól olyan elválasztása nyelvészetnek és irodalomnak, amely ez utóbbi magasabbrendűségét is jelenti az előbbivel szemben. Grammatikának és Philológiának az egymástól való éles, minősítő jellegű elkülönöztetése a literatúra önállósodási folyamatába illeszthető, Kölcsey szemlélete lényegében Fejér György tanulmányából ismerős „szoros értelemben vett Philologia” (17. §) fogalmával rokonítható. Ugyanakkor abban, hogy az újítások, az új ideák csak a költői nyelv által vihetőek át a köztudatba, sok újdonság nincsen. Kazinczy is azt képviselte, hogy a grammaticus csak őre, rabja, míg a szépíró szabad hatalmú törvényszabója a nyelvnek.⁴⁰ Kölcsey leginkább a megfelelő elméleti alapra helyezéssel kívánta megtámogatni az írói neológia ügyét, elsősorban a kortárs német nyelvtudomány applikációjával, miközben az író és a grammatikus egyszerű szembeállításán is túllép a philologia és a philologus újradefiniálása során. Ennek egyik következményeként jön létre a grammatikust leváltó modern nyelvtudós konstrukciója a nyelv filozófus mestereként. A nyelv másik mesterként pedig nem egyszerűen az író áll, hanem a philologiai képzett író, olyan entitás, amelyet egyszerre jellemez a klasszika filológiai véna és a nyelv Bildsamkeitjára érzékeny költői lelkület. A magyar nyelv történetének ismerete, organikus nyelvszemlélet és az építés (compositio) szükségessége egymásba kapcsolódó, egymást feltételező elvárások a nyelv filozófus mesterétől (Révai Miklós) és poétájától (Baróti Szabó Dávid).

Műfajok

Az egyes munkák műfajisága kapcsán a címek és a hozzájuk kapcsolódó műfaji kódok nyújthatnak eligazítást, de ezek megállapítása sem magától értetődő minden esetben. Például néhol értelmezésre szorul a megadott műfaji kód (lajstrom), néhol műfaji keveredés lép fel (kritikai jegyzésekkel ellátott kivonat), ellentmondás mutatkozik a cím

39 Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Cseke, 1816. május 11., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:499. Kiemelés tőlem: O. Cs.

40 „Mi köztünk még mindég paradoxon az, hogy a' Szép-író, ha ugyan az, szabad hatalmú Ura s Törvényszabója a' Nyelvnek, mint a' Grammaticus, ha csak Grammaticus, csak őrje, rabja; 's hogy az állítás nem szenved kérdést, azt az Iskolák is tanítják. Ne féljünk hogy a' Szép-író ezen hatalmával vissza-él”. Kazinczy Ferenc Helmeucz Mihálynak, Széphalom, 1816. január 16., in KazLev XIII, 481.

(*Critikaijegyzetek*) és a levelezésbeli megnevezés (értekezés, dissertatio) között, vagy reflektálatlan műfaji intencionáltság válik észlelhetővé (*Felelet a' Mondolatra*: ellenpaszkvillus). Kölcsey filológiai munkáját, különösen az 1814-es évben, egyszerre jellemezte az elméleti felkészülés és tájékozódás, az anyaggyűjtés és a forráskritika, koncepcióalkotás és tanulmányírás, amely tevékenységekhez más és más munkamódszer kapcsolódott, funkcionálisan eltérő műfajú szövegeket eredményezve, amelyek többsége nem nyilvánosságnak szánt műhelymunkának volt tekinthető. Egyaránt keletkeztek így magyar és idegen nyelvű, teljes és részleges könyvkivonatok, kritikai jellegű, azaz reflexiókkal ellátott jegyzeteket, egyszerű kijegyzések, illetve értekezés is. Mivel Kölcsey ezt a munkát Szemere Pállal közösen végezte, a műfajiság megítélésekor ajánlatos figyelemmel lenni erre a kontextusra is, hiszen a kéziratok közös használata (amit például a Szemere kezétől származó javítások, áthúzások, sorszámozás is mutat) a szövegek funkciójára, s ebből következően műfaji státuszára is utal. (A közös szerzőségű munkákról a következő részben szólnunk.) Mindezerért szükséges tehát a szövegek műfaji szempontú áttekintése és magyarázata.

Mielőtt röviden jellemeznénk ezeket, szólnunk kell Kölcsey munkamódszeréről és jegyzetelési, kivonatolási gyakorlatáról, mivel ez csaknem az összes említett műfajt érinti. Kölcseynek a debreceni kollégiumban elsajátított egyéni jegyzetelési technikája és a Kállay Ferencel kialakult munkamódszere élete végéig elkísérte. (Mindez a Szemere Pállal való munkakapcsolatban is visszaköszön.) Kölcsey mindenkor alapvető fontosságúnak tartotta a megfelelő szakmunkák, szövegkiadások meglétét, ezek megszerzését. Ezek hiánya gyakran hátráltatta munkájában, különösen a csekei időszakban, amint arról többször panaszkodott. Olvasmányairól jegyzőkönyveibe rendszeresen készített feljegyzéseket, kivonatokat, jegyzetelési gyakorlata és kultúrája kapcsán joggal állapítja meg Szabó G. Zoltán, hogy ezek „nem pusztán tartalmi összefoglalók, sokkal inkább a kijegyzett vagy kivonatolt szövegrészekhez egyéb olvasmányok alapján készült reflexiók gyűjteménye” voltak.⁴¹ Kölcsey így ír saját gyakorlatáról: „Kluge Magnetismusát extrahálni [kivonatolni] kezdtem, de a munka hidegsége el-lankasztott. Azonban az extrahálás alkalmával iminnen és amonnan sok jegyzéseket írtam össze a' magnetismus régiségben keresett nyomairól, mellyeket, hogy munkám éppen haszon nélkül ne legyen, egy kis polemizáló íráskává alakítottam.”⁴² Magyarán a kivonatolás (extrahálás) rutin munkája filológiai kutatómunkát generál, ami a kivonatból kritika reflexiókkal (bíráló észrevételekkel) ellátott jegyzést (pl. *A' Nyelv változásairól; Jegyzet az Új Szókról a' Magyar Szófabrikák számára*), félbe maradt tanulmányt (*Előszámlálása Révai*), míves magyar nyelvű fordítást (*Jenischből való Jegyzések*, [korábbi címen: „Jenisch pályairata”], a továbbiakban: *Jegyzések Jenisch*), vagy mint az említett esetben, egy, a magnetizmusról szóló értekezést (tractatus) eredményez. Kölcsey filológiai tárgyú kéziratai közt megfigyelhető az is, hogy az extractus csu-

41 Lásd erről: SZABÓ G. Zoltán, *Kölcsey Ferenc (1790–1838)* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2011), 27–29.

42 Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1823. április 6., in KÖLCSEY FERENC, *Levelezés: 1820–1831*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, 5 köt. Kölcsey Ferenc minden munkái 7 (Budapest: Universitas Kiadó, 2007), 2:51–52. Kiemelés – O. Cs.)

pán *szélgjegyzetek* (margináliák) formájában kap kritikai reflexiót (*Kivonat K. W. Kolbe Über den Wortreichthum der deutschen und Französischen Sprache* című munkájából, a továbbiakban: *KivonatKolbe*), mint ahogyan az is, hogy mindezek az *extractus* végére kerülnek rövid összefoglalás, *konklúzió* formájában (*Rövid lajstromok Aranka György grammatikai hibáinak az Erdélyi Társaság Első Kötetében*). E kettő kombinációja is megfigyelhető (*Rövid Lajstroma a' Debreczeni Grammatika' hibás állításainak*). Fontos jellegzetessége ennek a gyakorlatnak az is, hogy Kölcsey rendszerint jegyzőkönyveiből, jegyzeteiből, azok hiányában néha emlékezetből idézve foglalja össze misszilis leveleiben az adott kérdéssel kapcsolatos meglátásait és érveit.⁴³ Kölcseynek ez a bevett szokása az elveszett kéziratok tartalmi megismerése kapcsán nyer jelentőséget (lásd például: *Criticaifjegyzetek*, 1814; [*Jegyzések Varróból*] 1815). Kölcsey filológia tárgyú munkáit az alábbi műfajcsoportokba rendezhetjük: 1) értekezés (tractatus, dissertatio); 2) supplementum; 3) recensio (bírálat); 4) pamflet (ellenpaszkvillus, szatíra); 5) jegyzés; 6) kivonat (extractus); 7) lajstrom; 8) szójegyzék; 9) értekezés-tervezet.

Értekezés

Kölcseynek egyetlen értekezéséről tudunk, amelyet leveleiben egyértelműen „dissertatio”-nak, „értekezésnek” nevez, jegyzeteiben (*KivonatKolbe*) cím szerint is megemlítve: *Criticaifjegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról*. (Magát a 4 ½ ív terjedelmű corpust nem ismerjük, tartalma egy Kazinczynak írt levél alapján rekapitulálható – minderről később szólunk.) A munka címében jelzett műfaji kód (kritikai jegyzetek) és az említések műfaja (tractatus) nem fedi egymást, értelmezésre szorul. Mint ahogyan az *ElőszámlálásaRévai* esetében is, amely vélhetően befejezetlensége miatt átmeneti jelenségként a tanulmány és a jegyzések között áll. Levelezésében Kölcsey ezt jegyzésekként említi, a szöveg vége ugyanakkor az extrahálásra emlékeztet, de feltehetően a Kluge-kivonathoz hasonló helyzet állt itt is elő: a kivonatos Révai Miklós grammatikai alapelveit összefoglaló, azokat kritikai megjegyzésekkel ellátó tanulmánnyá (tractatus) alakult. A *supplementum* kiegészítő segéd tanulmányt jelent, egy nagyobb tanulmány függeléként. Három ilyet ismerünk: [*Az idegen Phrasesekkel való életről*], *A' szókurttitásról*, *A' szószármaztatásról*, amelyek *Criticaifjegyzetek*hez kapcsolódnak. *Recensio* alatt értjük a kritikai (bírálat) jellegű munkákat, ilyen az *Új szók* címen megjelent írás. A [*Nyelvmívelés*] egy végül el nem készült recensio vázlata, amelynek érdekessége, hogy bepillantást nyújt a recensio-készítés műhelyébe. A *Felelet 1815* műfaji értelemben vett megjelölése nem problémátlan. A peritextusok műfaji kódjai (ti. felelet egy paszkvillusra) a szöveget a korban ismert paszkvillus-ellenpaszkvillus műfaji keretében értelmezteti. A Kölcsey által írt [*Praefatio*] reflektál is a személyesértő paszkvillus és az elmés szatíra közötti különbségtétel nehézségére, olvasói (értelmezői) döntésként állítva be a műfaji megítélést. A magándiskurzusokban Kölcsey szinte kizárólag „Antimondolat”-ként, Szemere Pál

43 „Szabónak az Erd[élyi]. Museumban levő philosophi dissertatiójára jegyzeteket írtam Lasztócson; azok több írásaimmal együtt Palinál maradának, emlékezetemből irom belőlök 'a következőket.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:346.

pedig „Bohógyink”-ként említi a szöveget. Míg a *Felelet 1815* egésze inkább *parodisztikus*, vagyis ismert szerzők műveit felhasználó és azokat gunyorosan imitáló jellegű, a népi satírával ellentétben a szellemes, emelkedett, *urbanisztikus* beszédmódot képviseli (ezért sem tekinthető pusztán centónak), addig a [Praefatio]-t a szöveg egészére kiterjedő, alakzat értelemben vett *ironia* jellemzi. A *pamflet* kifejezést a *Felelet 1815* általánosabb műfaji megjelölésére használjuk.⁴⁴ *Jegyzések* alatt értjük, amikor egy adott műből csupán néhány mozzanatot, problémát (szakaszokat, mondatokat) ír ki szó szerinti idézet formájában, amelyekhez időnként (kritikai vagy egyéb) reflexiókat (megjegyzéseket) fűz kommentár gyanánt, széljegyzetben vagy a szöveg végén. (*Jegyzések az Ortographia Ungaricáról*, a továbbiakban: *JegyzésekOrtUng; A' Magyarok' Articulúsáról egy kis jegyzés; Garvebol tett Jegyzések*, a továbbiakban: *JegyzésekGarve; [Jegyzések K. W. Kolbe Über Wortmengerei című munkájából]*, a továbbiakban: *JegyzésekKolbe; [Jegyzések Kis János pályairatából]*, a továbbiakban: *JegyzésekKis; A' Magyar nyelv' Bildsamkeitjáról. Kazinczynak Tübingi pályairásából*, a továbbiakban: *JegyzésekTübingi; [Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandektáiból]*, a továbbiakban: *JegyzésekPandekták; [Jegyzések Szemere Pál jegyzeteiben] [Jegyzések a Hazai és Külföldi Tudósításokból és a Hasznos Múltságokból]*, a továbbiakban: *JegyzésekHazKülfTud; Szemere Pál jegyzetei*, a továbbiakban: *JegyzésekSzemere*, és vélhetően ilyen lehetett a [*Jegyzések Varróból*] is, amely a latin neologizmusokra és idegenségekre hozott példákat.) *Kivonat* (extractus) alatt egy adott mű tartalmi összefoglalását értjük, amelyekhez gyakran könyvészeti vagy egyéb kritikai margináliák fűződnek kommentárként. A kivonatok, az adott munka fontosságával összefüggésben, lehetnek teljesek vagy részlegesek (csak egyes részekre, fejezetekre koncentrálok), egész mondatok, szakaszok szó szerinti idézésével, vagy tartalmi összefoglalásával. Kölcsey 1814-ben keletkezett két legfontosabb kivonata egyben két szélsőséget is mutat. Az egyik a *JegyzésekJenisch* a másik a *KivonatKolbe*. A *Jenisch' pályairata* címen megjelent írás mai fogalmaink szerint is valójában „összefoglaló fordítás”, „kivonat”, semmint önálló tanulmány. Mint olyan csak annyiban eredeti, hogy Kölcsey szelekciós értelmezői és fordítói kompetenciáit mutatja a német terminológiát illetően. A kéziratokban ugyanakkor jegyzésekként utal rá, és nem kivonatként. Az első gyűjteményes kiadás (MM1)⁴⁵ talán ezt az érdekes státuszt jelölte meg a semleges, tárgymegjelölő címadással. A *KivonatKolbe* pedig klasszikus kivonat, számos reflexióval, amely alapján kicsit több mint kivonat, de kevesebb, mint jegyzés. Kölcsey a könyvkivonatainak rendszerint nem adott címet, azok a kivonatolt munka pontos könyvészeti leírásával, keltezéssel és dátumozással kezdődnek (amelyek a kivonatolási munka kezdő paramétereit jelentik): ezek alapján a *KivonatKolbe* státusza egyértelmű, mint ahogyan az első gyűjteményes kiadásban közreadott *JegyzésekJenisché* is, amely szintén így kezdődik. *Lajstrom* elnevezésében a „lajstrom”, azaz a sorba vétel, a valamire fókuszáló lista a jegyzésekhez teszi hasonlóvá eme munkákat (*LajstromDebrGramm, LajstromAranka*) de a címben is

44 *Pamflet* (ang. ném.): gúnyirat; gunyoros, személyeskedő politikai vitairat, amely szándékosan eltúlozza a szóban forgó eseményt; műfaját tekintve lehet röpirat, vitairat, vádirat, védőirat, szózat, kiáltvány. Lásd: BAKOS Ferenc, *Idegen szavak és kifejezések szótára* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006).

45 MM1 – KÖLCSEY Ferencz, *Minden munkái*, szerk. B. EÖTVÖS József, SZALAY László és SZEMERE Pál, 6 köt. (Pest: Heckenast Gusztáv, 1840–1848).

kinyilvánítottan dominál benne a kritikai reflexió szándéka, amely így célirányos kivonatot is jelent, tehát a „lajstrom” mégsem csupán a „jegyzések” szinonimája, hanem egy előkészületi munka jól körülhatárolható műfaja. *Szójegyzet* vagy szólista alatt értjük a valamely könyvből vagy könyvekből kigyűjtött szavak reflexiók nélküli listáját. Egy ilyet ismerünk (*Műszavak*), de többről is tudomásunk van ([*Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből*], 1814; *Mesterségszavak a Debreczeni Grammatikából*, 1832). Értekezés tervezetből egy áll rendelkezésre, a *Philologiai Töredékek* című, amely Szemere és Kölcsey közösen megírandó grammatikájának „tartalomjegyzéke” az egyes részek kidolgozójának megjelölésével.

Kölcsey munkáinak közreadása során is megfigyelhető az egyes szövegek műfaji státuszának alakulása. A *JegyzésekOrtUngot* Kállay Ferenc közölte elsőként könyvének lábjegyzetében, Kerecsényi Kölcsey-kiadása (Kállay szövegközlése alapján) ugyanezt már önálló műként szerepeltette. Nagyjából ugyanez a szöveg aztán Kölcsey levelezését kiadó kötetekben is megjelent mint levélszöveg. Mit kezdünk tehát a kiadási hagyomány értelmezői gesztusával, amely a Jenisch-kivonatot (vagy az ehhez hasonló *Engel esztétikai töredékeit*) mindennek ellenére sajátosan önálló szöveggént tartja számon és adja ki mindmáig, fenntartva a dilemmát, hogy az adott munka pusztán „előkészületnek” (jegyzetnek, háttér tanulmánynak stb.) számít-e, vagy önálló szellemi teljesítménynek?

Szerzőség

Kölcsey Ferencet Szemere Pálhoz, a köztük lévő életre szóló bizalmas barátságon túl, élete végéig komoly munkakapcsolat fűzte. Szemere Pál többféle funkciót is betöltött Kölcsey életében, sokszor egyszerre és egy időben volt kutató-, munka-, tanuló- és szerzőtársa, később szerkesztőtársa, majd Kölcsey szövegeinek kiadója, verseinek, végül írói hagyatékának szerkesztője, sajtó alá rendezője egy személyben, aki Kölcsey jegyzeteit sajátjaként használta és gyakran szabadon bánt a Kölcsey-kéziratokkal.⁴⁶ Tehát nem túlzó az 1833-as önéletrajzi levél ama kijelentése, miszerint Kölcsey nyelvtudományi értelemben vett filologizálása, a nyelvtudományban való elmélyedése Szemere Pál hatására, ösztönzésére indult, és mint 1815. július 5-ei levelében Kazinczynak elismeri: neológiai szempontjai is eredetileg Szemerétől származtak („először nála talált”⁴⁷ – erről lásd még a következő fejezetet). Mit is jelent a közös munka jelentette szerzőség? Mennyiben tekintünk önálló szellemi alkotásnak egy-egy szöveget? Ez nemcsak a deklaráltan közös szerzőségű szöveget érinti (*Felelet*), hanem a többes számban említett munkákat is (*IdegenPhrasések*), amelyek azonban Kölcsey kézírásában maradtak ránk; vagy mint a *Philologiai Töredékek*, amely magán viseli Szemere javításait és közvetten (a levelezésből) igazolhatóan közös szellemi teljesítménynek minősül. Nem beszélve a közös alap kutatásokról, amely során jegyzeteiket megosztják egymással.⁴⁸

46 Lásd: KÖLCSEY Ferenc, *Erkölcsei beszédek és írások*, kiad. ONDER Csaba, Kölcsey Ferenc minden munkái 8 (Budapest: Universitas Kiadó, 2008), 113, 122–123.

47 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. július 5., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:395.

48 Lásd *Szemere Pál jegyzetei*, kéziratban, OSZK Kt Quart Hung 3365/I.; OSZK Kt Quart Hung 3365/II.

Szemere Pál filológiai elveinek Kölcseyre gyakorolt hatását azonban nem egyszerű felmérni, mivel pályaműve, önálló nyelvészeti, nyelvtudományi munkálkodása lényegében még feltáratlan. Ami bizonyos, hogy Szemere filológia elkötelezettsége korábbra nyúlik vissza, előbb kezdi ez irányú vizsgálódásait, mint Kölcsey, illetve a későbbiekben sem hagy fel mindezzel. Ráadásul e tárgyban készült számos dolgozása mindmáig kiadatlan. Szvorényi József több mint száz évvel ezelőtti, mindmáig egyetlen életműválogatása eltörpülni látszik Szemere ismert, még kiadatlan kéziratos jegyzeteihez képest.⁴⁹ Szerzői monográfia nem készült sem Szemerét, sem szerkesztői tevékenységét illetően.⁵⁰ E tekintetben a magyar irodalomtörténet-írás még komoly adóssággal küzd, nekünk pedig nem lehet feladatunk pótolni eme hiányosságokat. Ezért mindössze a Kölcseyvel való közös szerzőség és munkakapcsolat néhány jellemző vonását szeretnénk bemutatni.

Kölcsey utólagos értékelése alapján minden, ami filológia tárgyában 1814 nyarán, Pécelen készült, az közös szellemi tulajdon. Eme kijelentés a *Felelet* mellett minden más kapcsán is szerzőtársként tünteti fel Szemerét. Kétségtől problémát jelent a szerzőségi határok kijelölése (különösen a *Felelet 1815* esetében – de erről, és ennek megoldhatóságáról majd ott szólunk), mint ahogyan az „egymás kezére dolgozás” során a gyűjtő-fordító, tanulmányelőkészítő folyamatokban létrejövő szövegek tulajdonosi határai is meglehetősen ingatagok.⁵¹ Szemere Pál kezeli, használja, kommentálja és birtokolja Kölcsey jegyzeteit, aminek nyomai fellelhetőek a kéziratokon is. Mindez persze kölcsönös volt, mi több, nem csak kettejük között „forogtak” a jegyzetek (erről lásd majd Helmecey „prédálását”). A közös munka jelentette szerzőség kapcsán Szemere Pál szerepét kell vizsgálnunk akkor is, amikor választ keresünk ama kérdésekre, hogy miért egy német mű kivonata (*Jenisch' pályairata* címmel) és annak supplementumai (*A' szókurtitásról, A' szószármaztatásról*) képezik kizárólag az első életműkiadásban Kölcsey nyelvészeti munkáinak reprezentatív korpuszát. Az MM1 egyik szerkesztőjeként, Kölcsey egykori munka- és szerzőtársaként Szemere miért nem adta ki az *Az Idegen Phrasesekkel való élest*, a supplementumok harmadik darabját, a *Révai Grammatikájáról* szóló, talán befejezetlen, de lényegét tekintve így is megálló kritikai összefoglalót? Hogy a könyvkivonatok közlésétől eltekintett, talán érthető, de az sokkal kevésbé, hogy miért nem adta ki a már említett *CriticaíJegyzeteket*, amelynek (azóta egyébként elveszett vagy lappangó) kézirata ekkor még rendelkezésére állt, és amely írást Kölcsey 1833-ban külön meg is említett, mint komoly filológiai értekezést a *Felelet 1815* bohósága mellett? (Erről lásd még: *Kölcsey filológia tárgyú kéziratai*.) Nincs erre hiteles válaszuk. Ahogyan azt Szemere Pálnak a Kölcsey autográfokon látható beavatkozásai mutatják, a Kölcsey-féle szellemi hagyaték gondozójaként, kiadójaként, a filológia kor-

49 Szemerei SZEMERE Pál *Munkái*, szerk. SZVORÉNYI József, 3 köt. (Budapest: Franklin, 1890). Kéziratait lásd pl. Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, R592-es jelzete alatt: *Szemere Pál fordításainak, jegyzeteinek és dolgozatainak gyűjteménye* (776 ff.).

50 *Az Élet és Literatúráról és a Muzáronról* lásd: ZÁKÁNY Tóth Péter, „Elkülönülő irodalmunk kezdetei: 1826: Megjelenik az *Élet és Literatúra*”, in *A magyar irodalom története: 1800-tól 1919-ig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, 3 köt. (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007), 2:153–168.

51 Vö. KFKiadatl, 5.

pusz tekintetében pedig a társszerzői jog okán külön felhatalmazást is érezhetett arra, mit jelentet meg, és mit nem.

Ismereteink szerint együtt és külön-külön is dolgoztak egy ebben az időszakban, 1814-ben Pécelen és Lasztócon. Az együtt „dolgozás”, a közös munka összetett jelenségként érthető, amelybe a közös *gondolkodás*, tervezés, a közös *olvasás* és *szövegek* (jegyzetek) közös *alkotása* tartozik. Mindez eredendően a feladatmegosztáson alapuló munkakapcsolat jellegéből fakad, amely leginkább Kölcseynek a debreceni kollégiumban elsajátított és alkalmazott tanuló párosi modelljéhez hasonlíthatunk. Az együtt alkotás diszkurzív nyomai fellelhetők a levelezésben, az ott használt többes szám használatában: *olvasunk*, írunk. Használják, birtokolják egymás könyveit, jegyzeteit, ennek nyomai ott vannak a kéziratos jegyzetekben, fogalmazványokban, az egymás jegyzeteibe való beleírásuként, és utalnak rá levelezésükben.

A munkamegosztás pontos mikéntje nem ismert, de ekkori és későbbi munkakapcsolatukban vélhetően az idősebb Szemere Pál volt a domináns személyiség. Lényegében Szemere vezette a közös kutatást, ekkor és a későbbiekben is instruálta (és néha inspirálta) Kölcseyt az elolvasandó és kivonatolandó könyvek tekintetében. Tervekkel állt elő, a *Felelet* is az ő ötlete volt, és ezért vállalta is a felelősséget. Nyomatott nyilvánosságot nem kapott szerzőpárosi nyilatkozatukban (az abc-elvvel ellentétben) az ő neve állt elől a *Felelet 1815* szerzőinek felsorolásában.

A *társszerzőségben* megjelentetni kívánt *Felelet 1815* szövegei közül néhányat hozzá tudunk rendelni valamelyikőjükhez. A közös koncepcióalkotás és morális felelősségvállalás mellett a kompilatív típusú szövegek esetében vélelmezhető ugyanakkor az együtt alkotás is (*közös szerzőség*), ami az anyaggyűjtést, szövegrészek válogatását, kiválasztását, egybeillesztését és átdolgozását feltételezi. A *Mondolattal* való időöltés alatt ezért nemcsak a válaszszövegek megírására kell gondolnunk, hanem a *Mondolat* olvasását, szétírását, illetve a „túlzó” neológia és az „ortológia” szövegeivel való foglalatosságot is. Magyar grammatikájuk tervéről a *Philologiai Töredékek* címet viselő kézirat tanúskodik. A „négykezes” munka, amint az a kéziratból látszik, Kölcsey tisztázatában, Szemere módosításaival marad fent. Mindez az autorizáció kapcsán tanulságos és megoldhatatlan feladatot állít a kutatók elé, ha kizárólag egyetlen szerzőhöz kívánná rendelni a szöveget. Hasonló a helyzet az *Idegen Phrasesekkel* is: közös tanulmányként hivatkoznak rá, de Kölcsey kézírásában maradt fenn, és Szemere jegyzeteiből vannak benne átvételek. Vélhetően az együtt kialakított koncepció, és az anyaggyűjtést, jegyzetelést, rendezés-szerkesztést követően egyikük, ismereteink alapján rendszerint Kölcsey (akinek kézírása, ha nem sietett, szebb volt) letisztázta azt. Ennek egyik tanulsága, hogy azon szövegek esetében, ahol felmerül a közös szerzőség, és nincs más adat, ott önmagában az autográf kézirat sem bír egyértelmű bizonyító erővel. (Ilyen a [*Gyárfás a Mondolatoshoz*], amely Kölcsey kézírásában maradt fenn, de korántsem bizonyos, hogy kizárólag ő a szerzője. Ennek ellenpéldája a *Debreceni levél*: egy autográf sora ismert Kölcseytől, és leveleiben sajátjaként ismeri el.)

Az 1833-as önéletrajzi levélben említett komoly (philologi) értekezés a kéziratok tanúsága alapján nem társszerzőségű, hanem kizárólag a Kölcsey Ferenc munkája volt. A visszaemlékezésben a többes szám („értekezést írtunk”) használata nem cáfolja ezt a ki-

jelentést, mivel az értekezés inspirálója, ösztönzője, irányelveinek (principium) adója és a forrásgyűjtésben társa valóban Szemere Pál volt. Kölcsey kijelentése a közös műhelymunkára és annak közösen értett szellemi produktumaira vonatkozik. Az „előbb” időhatározó csak részben erősíthető meg: a rendelkezésre álló kéziratok inkább az egyidejűséget, párhuzamosságot támasztják alá a *Felelet 1815* és a komoly, kritikai philológiai munkák készülése során (vö. *Az 1814-es év philológiai munkái*). Megállapítható az is, Kölcsey vonatkozásában egyértelműen, hogy az együtt dolgozás mellett ugyanakkor külön-külön is dolgoztak (jegyzeteltek, kivonatoltak, írtak) 1814 nyarán és őszén.

Kölcsey filológiai tevékenységének periódusai

1. A péceli időszak előtt (Debrecen, 1808–1809)

Az ifjú Kölcsey a debreceni kollégium diákjaként 1808. május 19. és 1809. december 8. között levelezett Kazinczy Ferencsel. Elsősorban költőként kívánta magára vonni a választott mester érdeklődését, de tudósként is imponálni akart. Kazinczy személye és számos ekkori tanácsa (a görög nyelv tanulásának fontosságáról, a jegyzetelésről, egy kritikai lap szükségességéről vagy éppen egy Szemere Pál nevű fiatalember barátságának előnyeiről) az elkövetkező csaknem egy évtizedben jelentős mértékben határozta meg Kölcsey tájékozódását, aki 1810-ben, tanulmányai befejeztével elhagyta Debrecent, és Pestre utazott, joggyakorlatra. A még Debrecenben keletkezett munkái a philológiai literatura és a philológiai kritika körébe tartoznak: a *Jegyzések az Ortographia Ungaricához*, és *A Magyarok' Articulúsáról egy kis jegyzés* csak tárgyukat tekintve tekinthetők nyelvtudományi érdekeltségűeknek.

Kazinczy 1808 kora őszén megjelenő *Magyar régiségek és ritkaságok* (MRR) című könyve kapcsán könyvének debreceni fogadtatásáról szóló tudósításokra kérte Kölcseyt,⁵² aki ennek eleget téve,⁵³ maga is filológiai, azaz könyvészeti, grammatikai megjegyzéseket fűzött az MRR szövegeihez, illetve egy újonnan Debrecenben megjelent grammatikához,⁵⁴ 1809. augusztus 23-án kelt levelében pedig az *Ortographia Ungarica* megoldatlan szerzősége kapcsán hozott fel érveket.⁵⁵ Kiemelendő, hogy levelének elején Kölcsey megemlíti, hogy *jegyzőkönyvéből* írja levelébe, foglalja össze, rövidítve, a tárgyra vonatkozó megjegyzéseit és meglátásait. A levél szövege (és majd ennek első

52 Lásd: Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferencnek, [Széphalom, 1808. augusztus 19.] és [Széphalom, 1808. szeptember 8.], in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1., 22, 26. Kölcsey 1808. november 12-én kelt levelében számol be legelőször a könyv debreceni fogadtatásáról. A levélből kiderül az is, hogy Kölcsey ekkor már ismerte Kazinczy kötetét, hiszen annak prefatiója kapcsán szolgál majd adalékkal Sylvester Jánosról. Később Kazinczy megküldi Kölcseynek több kötet társaságában a *Magyar régiségek és ritkaságok* I. kötetét 1809. július 6-án: Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferencnek, Debrecen, 1809. július 06., in *uo.*, 1:27–29, 65.

53 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, [Debrecen, 1808. november 12.]. *Uo.*, 1:26–27.

54 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1808. november 12.; december 7., illetve 1809. március 29., *uo.*, 1:27–28, 32–33, 43–44.

55 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1809. augusztus 23., in *uo.*, 1:68–71.

közlése⁵⁶), illetve a *Jegyzések az Ortographia Ungaricához* címen ismert kézirat, eme jelzett megszorítással, megegyezik egymással.⁵⁷ Mindez Kölcsey már ekkor kialakult diszkurzív gyakorlatát mutatja, amelynek során előbb jegyzőkönyvekben rögzítette olvasmányaiak tartalmát, reflexióit, majd ezt követően használta fel azokat, akár egy misszilis levélben foglalva össze mindezt. Ennek eredményeképpen a jegyzőkönyvek és a levélszövegek nagyfokú, csaknem szó szerinti, szövegszerű, szerkezeti és retorikai hasonlóságot mutatnak egymással, lényegüket tekintve csaknem azonosak. Ennek a későbbiekben sem változó gyakorlatnak a jelentőségét az adja számunkra, hogy lehetővé teszi elveszett kéziratok (*Critikai Jegyzetek a' Magyar Nyelv jobbitásáról, [Jegyzések Varróból]*) tartalmi rekonstruálását.

1809. december 8-án kelt levelében az articulusok (névelők) használatával kapcsolatos problémáit hozza szóba Kazinczynak: „Nekem a' minap Debreczenben azt lobbantották szememre, hogy az Articulust sokhelytt igazságtalanul hagyom-el.”⁵⁸ A költészetét érintő kritika kapcsán Kölcsey tudós klasszika-filológusként reagál, de antik példákat soroló levelében nem említi meg, mint néhány hónappal korábban, hogy valójában most is jegyzőkönyvből idéz. Kölcsey jegyzőkönyvében (V. jegyzőkönyv⁵⁹) található *A' Magyarok' Articulusról egy kis jegyzés* címet viselő jegyzet ugyanis problémafelvetésében és argumentációs példaanyagában egyaránt az idézett levéllel mutat hasonlóságot. (Ezt a Kölcsey szöveget kiadásunk újra közre adja, szövege a KFKiadatl-ban már kritikai igénnyel megjelent.⁶⁰) Ez a jegyzése 1809. november 22-re van keltezve, tehát nem sokkal a Kazinczynak írt levél előtt készítette Kölcsey. (A jegyzőkönyvi jegyzet elkészítéséhez egyébként a Kazinczy által kiadott *Ortographia Ungarica* prefatiója volt a kiinduló pontja.) Az articulusok kérdésére Kölcsey még többször visszatért,⁶¹ de a szó szoros értelmében vett grammatikai tárgy önmagában nem érdekelte: az articulusok elhagyása sokkal inkább a költő problémája volt a jól hangzás (euphonia) érdekében, sem mint a nyelvtudósé. Mindezt alapvetően unalmas apróságoknak tekintette, némi iróniával jegyezve meg, hogy az ezekkel való törődés talán mégis megengedhető, ha már *Grammaticáról* van szó.⁶²

56 KÁLLAY Ferenc, Kölcsey Ferencz' gyermek- 's ifjúkori életrajza 's néhány eredeti levele. *Jegyzésekkel kiadja KÁLLAY Ferencz Academiai rendes tag* (Pest: Trattner Károlyi' tulajdona, [1839]), 23–31.

57 A *JegyzésekOrtUng* keltezése, a levélhez hasonlóan, Debrecen, 1809. augusztus 23. Mindez azt feltételezi, hogy a jegyzetek valamivel korábban készültek, mint a levél, de a kéziraatra csak a levél írásának napján került dátum.

58 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Debrecen, 1809. december 8., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:75.

59 KFKiadatl, 196–197. Itt érdemes megjegyezni, hogy Szauder a KFKiadatl-ban az V. jegyzőkönyv kéziratának keletkezését 1809 és 1810 fordulójára teszi (október és április). Vö. uo., 401–402. Azaz az időben korábban keletkezett *JegyzésekOrtUng*, vagy éppen a *Rege*, ellentétben az *Articulusokkal*, ebben a csomóban valami miatt nem kaptak helyet. (Ellenben Kállay éppen ezt tartja majd érdemlegesnek kiemelni.)

60 KFKiadatl, 196–197.

61 Lásd: KÖLCSEY, *Levelezés*, in uo., 1:294, 328, illetve 525. Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, 1814. február 18.; Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. május 28–31.; illetve Szemere Pál Kölcsey Ferenchez, Pécel, 1816. november 17.

62 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1809. március 29. és Debrecen, 1809. december 8., in uo., 1:44, 77.

Figyelmet érdemlő ama (1808. december 7-én kelt) levele is, amely releváns filológiai megjegyzései mellett a magyar grammatikát érintő könyvészeti tájékozottságáról tanúskodik.⁶³ A néhány év múlva a magyar grammatikák hiányáról szóló keserű megjegyzése éppen erre a tájékozódásra alapozódóan szólhat majd hitelesen. Itt kell megemlítenünk egy Lappföldről szóló könyvkivonatot (*Jegyzések a' Lapponokról Regnard' útazása után*. Debrecen, 1810. január 1.), amelynek érdekessége, hogy Kölcsey nem a magyar nyelv rokonságának kérdése kapcsán jegyzeteli. 1809. március 27-én kelt levelében olvasható a *Rege* szó kapcsán,⁶⁴ hogy mindezt ezen év elején jegyezte fel jegyzőkönyvébe, s most megosztja Kazinczyval meglátásait. Jegyzőkönyvének erről a feljegyzéséről nincs tudomásunk, kézirat nem áll rendelkezésre.

Összességében a fiatal Kölcsey imponáló, igen széles és megalapozott tudományos, filológiai tájékozottságra mutató megjegyzésekkel járult hozzá Kazinczy egy munkájához (Sylvester János), amivel közvetve Kazinczy és Szombati Pál között folyó tudományos diskurzusba is bekapcsolódott, lényegében a Philologia legrégebbi hagyományát követve.⁶⁵ Jegyzetelési gyakorlata mellett figyelemre méltó körültekintő tudósi habitusa is, amelyre a legapróbb kérdés kapcsán is a legalaposabb filológiai tájékozódás volt már ekkor is jellemző. Kazinczy nem véletlenül nevezte őt később a kiváló grammatikusnak tartott Szemere Pál mellett professzori képességű fiatalembernek: „Kölcsey ein junger Mann mit der Bildung eines Professors”.⁶⁶ Eme időszakot egy Kölcseyre oly igen jellemző önkritikus megjegyzés minősíti 1812-ből: „meg nem foghatom, hogyan következtethetém én azokból azt, a' mi most újra látott levelemben belőlök következik, 's pirúlnék, ha azon gondolat nem emelne, hogy a'kkor gyermek valék 's már két évtől fogva tudom, milly félre vezethetnek bennünket az Umbraticus [szobatudós] Doctorok, 's a' rosszul vezérlett philomathia [tudásvágy]. *Et ideo ego adolescentulos existimo in scholis stultissimos fieri*. Mint szól Petronius.”⁶⁷

63 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Debrecen, 1808. december 7., in *uo.*, 1:32–35. Lásd még a *Magyar Grammatikáról* való tudósítását is Kazinczynak: Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Debrecen, in *uo.*, 1:43–44.

64 *Uo.*, 1:44.

65 „Philologia a' régieknél eredetkép némelly, főképp tudományos tárgyról folyó beszélgetés' szeretetét tevő (Cicero Epist. ad Dis. XVI. 21.)”. Vö. Birnicz, *Magyar nyelvtudomány*, 1.

66 Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1814. március 4., in *KazLev X*, 284.

67 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Debrecen, 1812. január 14., in *Kölcsey, Levelezés*, 1:136. Az idézet Horváth István Károly fordításában: „Ezért mondhatom meggyőződéssel, hogy az ifjonok az iskolában mérhetetlenül ostobákká válnak.” *Uo.*, 1:719.

2. A péceli időszak (1814–1816)

„Philologusi buzgóságba jöttem, Édes Palim”⁶⁸

A Pest közeli Pécel Szemere Pál otthona volt: Kölcsey 1814 nyarán itt foglalkozott legintenzívebben a nyelvtudományi értelemben vett filológiával, és a következő két, már Csekén eltöltött év is az itt és ekkor megkezdett munka folytatásának tekinthető. Az 1816-ig tartó alkotói periódust ezért jelöljük meg ezzel a névvel.

Előzmény (1810–1813)

Kölcsey 1810-ben Pesten⁶⁹ ismerkedett meg Kazinczy triászával, köztük Szemere Pállal: „Tizenhetedik évemben hívott engem Kazinczy, ki nékem rokonom, barátjának; a’ tizenkilenczet töltém, midőn előszer Pestre menék, ’s Horvátnak és Vitkovicsnak és a’ mi kedves Palinknak karjaikban éltem legszebb órájít az életnek.”⁷⁰ A kedves fogadtatás ellenére Kölcsey nem csatlakozott a triászhoz,⁷¹ hanem 1810 végén váratlanul hazautazott, és az 1811–1813 közötti időszakot Szödemeteren és Debrecenben töltötte. Ezekről az éveiről kevés információval rendelkezünk,⁷² egy Kazinczynak írott későbbi levele alapján azonban nagyjából fogalmat alkothatunk szellemi elszigeteltségéről és magányáról: „Miért nincsen Debreczen csak olyan is mint Pest? Vagy miért nincsen Debreczenben csak öt vagy hat szeretetre méltó, liberalis tudósnek lakhelye? [...] Debreczenben élni, O, azt ne adja az ég!”⁷³ Még világosabban fogalmazott önmagáról, szellemi magányosságáról Döbrentei Gábornak ekkoriban, amikor felidézte az 1810-es évet: „De, nem előre feltett célból vegyültem [akkor] Literatoraink közé. Szükségem volt barátra; ’s kiket gyermekkoromtól fogva úgy neveztem, az egy Kállayt kivéven, megholtanak. Ezen megmaradottól el kelle válnom; ’s minthogy másként nem élhettem az életet, újakat kerestem. ’S íme ifjúságunknak romlott sergében nem találhattam fel őket egyebütt, hanem Literatorink közt. ’S ez legyen Literatori pályámnak egész históriája.”⁷⁴ Bármennyire is meglepően hangzik, Kölcsey Ferenc a magány elől menekülve választotta a pesti literátorok társaságát, egyedül az ő romlatlan köreikben lelve barátokra. Szempontunkból mindez azért figyelemre méltó, mert amikor 1813-ban, csaknem három év hallgatás után, újra felvette a kapcsolatot Szemere Pállal és Döbrentei Gáborral,⁷⁵ elsősorban a szellemi közösség akarása motiválta. Legfontosabb szerepeként pedig azért jelölte meg a filológusi szerepkört, legfontosabb feladataként

68 Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Álmosd, 1814. március 3., in *uo.*, 1:301.

69 SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc*, 33–38.

70 Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, 1813, Álmosd, szeptember 25., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:220.

71 Vitkovics Mihály méltatlankodott is emiatt. Vö. SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc*, 34–35.

72 *Uo.*, 33–38.

73 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Álmosd, 1814. április 3., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:313.

74 Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1813. szeptember 25., in *uo.*, 1:221.

75 SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc*, 43–44.

pedig a filológia művelését, mert barátai, és legfőképpen Szemere Pál éppen a magyar nyelv megújításával voltak ekkor elfoglalva. „Én azok közül való vagyok – írta 1814 januárjában Döbrentei Gábornak –, kiknek reményök, nyelvünk’ virágzására nézve nem nagy [...] Literatúránk’ studiuma privat-studium marad mind végig [...] Miért áldozzuk fel időnket, életünket [...]?”⁷⁶ A barátok és a szellemi társaság vágya azonban erősebb volt a magyar literatúra jövőjére és művelésére vonatkozó szkepszisénel is. Nem sokkal később már bizonyos, hogy Kölcseyt éppen emiatt kezdte foglalkoztatni a philologia és a magyar nyelv megújításának problémája:

A’ mi új szavainkat nehezen tanulják-meg a’ mi embereink, kivált a’ Calvinisták. Én azt hiszem, meg kellene nékiek köszönni, ha valaki olly szavakkal ismerteti-meg őket, mellyekből egyszer’s mind új Ídeákat is vehetnek. Micsoda szegénységben van a’ mi verselőinknek nagyobb serege. Virgilről ’s Ovidrol maradt Ideák, mind azok, mellyeket mutathatnak, ’s mi kevesek azok ’s mi elnyűttek már! Én nekem csak az nem férhet fejembe, hogy az Újítások ellen, olyanok is lármáznak kik Göthét, Schillert, Vossot stbb. ismerik. Vagy makacsoknak kell lenniek, vagy azon hibában vagynak, melly alól Rabener a’ szép nemet, a’ Belesprit-ket; ’s mély Philosophusokat akarja kimenteni – hogy t. i. – nem gondolkoznak.

Philologusi buzgóságba jöttem, Édes Palim, de még elég jókor van más arcot venni magamnak, ne hogy, mint Túdós váljak-el tőled, ’s Te ezen levél’ olvasása után Lyányod’ karjaiba fuss pihenni.⁷⁷

Kölcsey valóban filológiai buzgóságba jött 1814-ben, aminek a végpontját a Kazinczyval való szakítás jelzi (1817, az ún. „lasztóci-levelek”, lásd még később). A korábbi inaktív, rezignált, szkeptikus állapotból néhány évre igen aktív, mi több, tőle szokatlanul harcias pozícióba lendült át: „Az érzékenység, a’ speculatio, ’s a’ történetek nyugodt keresése egyformán elrontanak bennünket. Csinálni kellene, csinálni ifjú barátocskám! – írta Szemere Györgynek.⁷⁸ Majd Kazinczy *Nyelvrontók* című epigrammája kapcsán: „Vágnunk kell, ostoroznunk kell ’s Publikumunkat ezen nyomasztó Indolentiából felráznunk. Hogy elleneket támasztunk magúknak? Jó, de ügyünk mivel igazságon fundálódik, el nem veszhet soha [...]”⁷⁹ Kölcsey a magyar nyelv kérdését olyan közügyként fogta fel, amely egyszerre tette lehetővé számára a nyelvvel szükségszerűen összefonódó literatúrával, így saját írói szerepével és poézisével való elvszerű foglalatoskodást, és egy adott csoport tagjaként a neológia ügyéért folytatott értelmes cselekvés lehetőségét is. Legnagyobb ösztönzője Szemere Pál volt, akivel 1814-től szellemi közösségben és szövetségben dolgozott. A közös filológiai munkában a két költő nyelvi elégedetlensége csakúgy közre játszott („osztán ha van ideánk légyen szavunk is”), mint rendszertelen baráti együttlé-tük formalizálásának vágya („mint gyűladnánk egymás tűzétől újabb tűzre...” [...] „így

76 Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, 1814. január 21., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:297–298.

77 Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Álmosd, 1814. március 3., in *uo.*, 1:301.

78 Kölcsey Ferenc Szemere Györgyhöz, Surány, 1815. szeptember 1., in *uo.*, 1:417.

79 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1816. március 28., in *uo.*, 1:463.

elszakasztva, elválasztva mint most vagyunk sok szép óráink elvesznek tőlünk⁸⁰), és nem utolsósorban közös mesterük, Kazinczy Ferenc személyének és a neológia ügyének tanítványi védelme, amely a *Mondolat* megjelenésével konkrét válaszlépéseket indukált.⁸¹ Kölcseyt, ahogyan azt 1833-as önéletrajzi levelében megírta, valóban Szemere Pál vonta be a philologizálásba, és ő vonta be a magyar nyelv megújításáról folyó, ugyan már évtizedek óta tartó, de ekkor újra élesedő diskurzusba is. Kazinczy védelme során szerzőpárosi fellépésük egyszerre volt gyakorlatias és elméleti jellegű. Az előbbi a *Felelet a' Mondolatra* címen ismertté vált ellenpaszkvillus megalkotását jelentette, az utóbbi pedig a neológiai tudományosan megalapozott történeti és elméleti vizsgálatát. Mindez tehát 1814 nyarán, Pécelen vette kezdetét, a komoly és a bohó filologizálás időszakaként.

2. 1. Az 1814-es év

Az 1814-es év filológiai tevékenysége a Kölcsey-levelezés és az ekkor keletkezett kéziratok alapján három jól elkülöníthető periódusra bontható, amelyeket a tartózkodás helyével jelölünk: 1) *Pécel* (1814. június 21–25 k. – szeptember 30. k.). 2) *Széphalom* (október 1. k. – október 19–21 k.) 3) *Lasztóc* (október 22-től november 7-ig). Az ekkori „komoly” és a „bohó” filologizálás eredményeképpen létrejött szövegeket a fejezet végén összesítő táblázatban is megmutatjuk, lásd: *Az 1814-es év munkái*.

Pécel

Kölcsey 1814. június 21. és 25. között váratlanul és határozatlan időre érkezett Pozsonyból a Szemere házaspár otthonába, Pécelre.⁸² Lényegében az egész nyarat és a kora őszt itt töltötte, időnként a közelben, Káván, Bényén és Pesten időzve.⁸³ A Pécelen eltöltött több mint három hónap tekinthető Kölcsey legintenzívebb alkotó periódusának ebben az időintervallumban. A péceli, Szemerével és feleségével, Szemere Krisztinával töltött „gyönyörű, vig napok”⁸⁴ nemcsak a „komoly és vidám filológiai munkák”, de a versírás tekintetében is termékeny időszak volt Kölcsey számára.⁸⁵ Elsősorban német nyelvtudományi munkákat olvasott és kivonatolt (l. *JegyzésekGarve*, *JegyzésekJenisch*), szövegeket írt a *Felelethez (Két levél)*, és több olyan forrásszöveget is igyekezett beszerezni, amelyet Szemere péceli könyvei közt nem talált meg. Mindeközben szójegyzeteket készített a neo- és xenologizmusok előfordulására a magyar régiségből, és az antik latinitásból, megírta a *CriticaiJegyzeteket*, elkészítve az ide kapcsolódó, a különféle szó-

80 Idézetek: Szemere Pál Kölcsey Ferencnek, Pécel–Pest, 1814. február 6, 12., in *uo.*, 1:287–289.

81 Vö. SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc*, 51.

82 „Nem tudom, meddig maradok még itt Péczelen”. Kölcsey Ferenc Kállay Ferencnek, Pécel, 1814. július 12., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:335.

83 *Uo.*, 876. Szabó G. Zoltán jegyzete.

84 Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Pozsony, 1833. március 20., in *uo.*, 3:193–204, 198.

85 SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc*, 51. Erről az időszakról bővebben: *uo.*, 49–56, 59. Lásd még: „Költsei Június olta vélek lakik, 's Pali val annyira literatorkodik, hogy Kriska is untában verselni kezdett. Költsei és Pali Somogyi Gedeon Uramnak Letzkéket készítettek; rövid időn olvasni foghatod. Ennyit a Péczeliokrúl.” Vitkovics Mihály Kazinczy Ferenchez, Pest, 1814. szeptember 6., in *KazLev XII*, 78.

alkotási módokat (idegen kifejezések, a szókurtítás, a szóalkotás) tartalmazó segéd tanulmányokat (supplementumokat) is. Pécelen, az egyénileg folytatott munka mellett, közösen dolgozott Szemere Pállal is, mind a *Mondolatra* adandó feleleten, mind a neológiai tanulmányokon. Helmeccy Mihályhoz írt *levelük* így fogalmaz: „Mi Jenischt és Garvét s mellé Édes Gergelyt s Wandzát, Folnesicsot olvassuk. Nem igaz? a rend igen szép, s a nyelvmívelésnek jó után vagyunk. Meg fogjuk látni a resultátumot, és ha valami jó fog kijöni, kérdeni fogjuk, Jenisch-e és Garve vagy Édes, Wandza és Folnesics érdemelnek-e hálát?”⁸⁶ Jellemző, hogy a közös munkáról beszámoló, az árulkodó többes számot használó levél Kölcsey kézírása: mintha életkora és szebb kézírása miatt rá hárult volna a közös szerzemények írásos rögzítése. A rendelkezésre álló Kölcsey-kéziratok arra mutatnak, hogy ugyan külön-külön és együtt is dolgoztak, de a ténylegesen együtt készített munkák szövegeit Kölcsey tisztázta le (vö. *IdegenPhrasések*). Az előbbi levélhez fűzött, Szemerétől származó megjegyzés pedig nemcsak arra utal, hogy feltétebb lelkesek voltak, de arra is, hogy pesti barátaiknak is készültek munkáikból, vélhetően a *Felelet*ből részleteket bemutatni: „Készülj édes Helmecczim; ha bemegyünk gyönyörű órákat adunk Nektek. Örülni fogtok és nevetni. Ruet Ilium!”⁸⁷ (Az ekkor, Pécelen készült *Felelet* szövegeit külön mutatjuk be.)

Kölcsey Pécelre érkezése után (június 25. k.) azonnal munkához látott: Garve könyvének olvasása után már június 27-én rövid kivonatot készített belőle (vö. *Garvebol tett Jegyzések*). Az augusztus 1-én kelt, előbb idézett levelük Garve mellett Daniel Jenischt is megemlítette („Jenischt és Garvét olvassuk”): a kéziratból kiadott MM1 szöveg megőrizte a kivonat megkezdésének dátumát, amely szintén augusztus 1. volt (vö. *JegyzésekJenisch*). A többi ekkor Pécelen készült írás napra pontos keletkezését kéziratok és egyéb említések hiányában nem tudjuk megadni. Egyedül a *Felelet 1815* részét képző, Kölcseytől származó *Két Levél* dátuma ismert (július 18.), és ide is kapcsolódóan Kölcsey Pécelen írt egyetlen ismeretes, Helmeccy Mihályhoz szóló levele július 23-áról:

Palim elment innen hazúl 's magamban vagyok. Únalom és Reflexio gondolatokat hoztak fejembe, mellyek talán külömben nem fogtak volna jöni, 's ezek miatt némelly könyvekre van szükségem, mellyek a' Pali' ruinává vált Bibliothecájában nem találtnak. Vitkovicsot kellett volna segédemre vonnom, de ő Pestről éppen most elméne, 's kéntelen vagyok, bár egy részről ezen kéntelenség nekem örömet szerez, Tégedet kérti, hogy azon könyveket nekem levelem' általadójától elküldeni méltóztassál. Ha lesznek közöttök, mellyeket Te nem bírsz, Vitkovics könyvei közül keresd-elő az olyakat. Ímé a' lajstrom:

Mondolat.

Perecsényinek annyi munkája a' mennyi találtnak.

Vandza.

Kovács' példa beszédes könyve.

86 Kölcsey Ferenc és Szemere Pál Helmeccy Mihályhoz, Pécel, 1814. augusztus 1., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:339–340.

87 Uo.

És, hogy a' sok rossz közt egy jó is legyen, méltóztassál a' Sirenát is elküldeni. Pali azt mondá, hogy neked van az. Dolgomat velek elvégezvén visszaküldöm.

Én itt, a' Pesthez közel fekvő faluban, mély tudatlanságban ülök mind a' Politicára, mind a' Litteratúrára nézve. Nem tudsz-e valamit Kazinczyról? [...]⁸⁸

A Kölcsey által kért könyvek egy része (*Mondolat*, Perecsényi, Wandza, Kovács – illetve majd az egy héttel később, már idézett közös levelükben Szemere újabb könyvkérései: „Pethe Gazdasága” és „Debreczeni Grammatika”)⁸⁹ a *Felelet* további munkálataihoz kapcsolódtak. Ekkor a *Két Levél* mellett három további szöveg is készen volt már a Feletből (vö. *Az 1814-es év munkái*). A kért olvasmányokból csak a *Mondolat* és Wándza *Busongó Ámor* című munkájának felhasználása igazolható a *Debreczeni Grammatika* mellett. A „komolyabb” könyvek közül Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című munkájának („Syrena”) forrásként való felhasználása az *Idegen Phrasések* kapcsán igazolható. A könyv kivonata ugyanis megtalálható *Szemere Pál jegyzeteiben*, az *Idegen Phrasések* Zrínyire vonatkozó szóanyaga e kötet jegyzeteiből származik.

A Pécelen készített két szójegyzetéről keveset tudunk. A [*Neologizmusok a Debreczeni Új Énekes Könyvből*] célja, amint arról a címe is árulkodik, példaanyag gyűjtése volt a magyar nyelvű forrásokból a neologizálásra. Mindez a szintén ekkor készült [*Az idegen Phrasésekkel való életről*] című munkájukban lett felhasználva (vö. *Idegen Phrasések*). A [*Jegyzések Varróból*] pedig annak a forráskutatásnak volt a része, amely az ókori latin és görög klasszikusok szövegeiben keresett példákat az újításokra. Mindezek, mint példák, akár csak a könyvkivonatok (*Jegyzések Garve*; *Jegyzések Jenisch*), mint az elméleti tájékozódást és szemléleti keretet kialakító munkák a philologiai disszertáció (*Criticai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról*) és annak supplementumai (*A' szókurtításról*, *A' szószármaztatásról*, *Idegen Phrasések*) megírásához szolgáltak előkészületként. A két könyvkivonat arról árulkodik, hogy fontosságukat tekintve Kölcsey Garvéval szemben Jenischt részesítette előnyben.⁹⁰ Garve német nyelvű tanulmányából szó szerinti kivonatolt néhány bekezdést, semmit sem fordítva le belőle, összesen két lapszéli megjegyzést fűzve csak hozzá. Érdektelenségének oka Kölcsey 1815-ös levelében világosan megfogalmazódik: Garve azért nem hasznos az írói neológia ügyének, mert populárfilozófusként elméletileg túl eklektikusnak számított.⁹¹ Ezzel szemben Daniel Jenisch könyvének igen nagy figyelmet szentelt: mintegy 15 oldalas magyar nyelvű összefoglalás készített, lekövetve a mintegy 600 oldalas értekezés logikáját, struktúráját, lényegesen redukálva az eredeti könyv példaanyagát. A szövegben (talán) egyetlen

88 Kölcsey Ferenc Helmezy Mihályhoz, Pécel, 1814. július 23., in *uo.*, 1:337–338.

89 Kölcsey Ferenc és Szemere Pál Helmezy Mihályhoz, Pécel, 1814. augusztus 1., *uo.*, 1:340.

90 L. még Garve a [*Szemere Pál jegyzetei*]-ben, (OSZK Kt Quart Hung 3365 / II., 106/v.–107. v.: *Nyelvkölcsonzés*. [Christian] GARVE).

91 „Garve's Abhandlungen. A' Második darabban van egy Abhandl. einige Allgem. Betrachtungen über Sprachverbesserung. Lehet belőle tanulni, de nem igen kell citálni, mert ő Popular-Philosoph és sem nem metaphisikus sem nem poeta lévén az újításoktól egy kicsinyt retteg.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:93–401. Lásd még: FÓRIZS Gergely, „Álpeseken álpesek emelkednek”: A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben (Budapest: Universitas Kiadó, 2009), 55–66.

kommentár található, és nincsenek saját, magyar nyelvű példák sem. Az igényesen elkészített könyvkivonat „esszenciája” Jenisch könyvének, érdekessége a német philológiai terminológia magyarított használata. A nyelv természete kapcsán a nyelv képezhetőségének, vagyis Bildsamkeitjának fogalmát Kölcsey Jenisch könyve alapján használta,⁹² elvi szempontjait a szóalkotás és szóképzés, illetve az idegenségek korántsem szokatlan voltát bizonyítandó alapvetően Jenisch alapján fogalmazta meg. Itt jegyezzük meg, hogy a nem sokkal később, Széphalmon kivonatolt K. W. Kolbe pedig, és az általa vizsgált Klopstock, Voss és Goethe a Kazinczy által is képviselt írói neológia magyar megfelelőjének kidolgozásához járult hozzá. Tolcsvai Nagy Gábor szerint Jenisch nem volt „különösebben kiemelkedő teoretikusa a német nyelvújításnak és sztenderdizációnak, magyarországi hatása azonban lényegesnek tekinthető”.⁹³ Eme hatást pályaműve leginkább az egyetemes nyelvi eszmény megismerésében és a magyar nyelvre való alkalmazásában fejtette ki. Jenisch szerint az eszményi nyelv gazdag (intenzív); energiával van tele (erő, tömörség van benne a kifejezésre); világos (kiművelt a szókészletben, az alak- és mondattanban, a szavak jelentése határozott); és jól hangzó. Összehasonlításában eme kritériumoknak egyedül az ógörög felel meg, szemben a latinnal, illetve a francia eszményibb a némethez viszonyítva. Tolcsvai Nagy szerint az ilyen típusú, általános felsorolások gyakoriak és egymáshoz hasonlóak voltak a korszakban (Teleki József például hat jellemzőt különített el egymástól), illetve Jenisch elképzelése meglehetősen általános, és többféleképpen volt értelmezhető a magyar nyelvre.⁹⁴ Nyilván ezt használta ki Kazinczy is, amikor a magyar nyelv tekintetében Jenisch pályaművének kiegészítésén gondolkodott és erre ösztönzött. Nincs adatunk arra, hogy a Jenisch-kivonat akár szűkebb, akár tágabb nyilvánosság számára készült volna. Az ekkoriban olvasott és kivonatolt német nyelvű nyelvtudományi munkák közül viszont egyedül a Jenischéről készült magyar nyelven összefoglaló fordítása.⁹⁵ Ennek okát a mű Szemere és Kazinczy által is sugallt fontosságban láthatjuk. Az októberben készült *Jegyzések Kis* is ezt erősíti, hiszen Kiss János munkája is Kazinczy ösztönzésére fordult Jenisch felé.⁹⁶ Feltevésünk szerint az MM1-ben Szemere Pál döntéséből fakadóan a Jenisch-mű igé-

92 Daniel JENISCH, *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens* (Berlin: Friedrich Maurer, 1796), 16. Lásd még: A' szószármaztatásról: „a' nyelv' képezhetősége (Bildsamkeit)”. Lásd még: KAZINCZY Ferenc, *A' Magyar Nyelvről, annak természetéről, mostani koráról 's szükségéről*, kézirat, Széphalom, 1818. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, M.Nyelvt.4r.43, 36–68 f.

93 TOLCSVAI NAGY Gábor, *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*, 18–42 (Budapest: Áron Kiadó, 2004), 39.

94 TOLCSVAI, *Alkotás és befogadás...*, 18–42.

95 Ehhez hasonló munkája: KÖLCSEY Ferenc, *Engel' esztétikai töredékei*, in KÖLCSEY Ferenc, *Irodalmi kritikák és esztétikai írások: 1808–1823*, kiad. GYAPAY László, Kölcsey Ferenc minden munkái 5, 64–104 (Budapest: Universitas Kiadó, 2003), 434. Lásd még: KERESZÉNYI Dezső, *Kölcsey Ferenc* (Budapest: Franklin Társulat, 1940), 54: a németből részben lefordított tanulmány (Jenisch), amely „a nyelvek stilisztikai értékét vizsgálta”; TOLNAI Vilmos, *A nyelvújítás* (Budapest: A M. T. Akadémia kiadása, 1929), 93; CSETRI Lajos, *Amathus: Válogatott tanulmányok*, összeáll. SZAJBELY Mihály és ZENTAI Mária, 2 köt. (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2007), 1:131: „részletes magyar nyelvű kivonat”.

96 TÓTH Kálmán, „A Kultsár-Prónay-féle pályatétel”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 111, 1–3 sz. (2007): 147–169.

nyesen megalkotott (fordított, magyarított, súlyozottan tömörített) szövege került Kölcsey eredeti, elméleti disszertációja (*Criticaljegyzetek*) helyére, két kísérő tanulmány társaságában, megfelelően Kazinczy elképzelésének, aki mindig is eme német munka magyar verzióját s az ahhoz tartozó supplementumok kidolgozását kívánta (lásd Kis János pályaműve).

Kölcsey 1814 nyarán, Pécelen készítette el önálló, filológiai értekezését a magyar neológiáról. A Kolbe-kivonatban *Criticaljegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról* címmel hivatkozott írás⁹⁷ Kölcsey első és egyetlen teoretikusan kifejtett nyelvtudományi alapvetése, amelyet leveleiben is megemlítt.⁹⁸ Az értekezés 1814. október 1. előtt már készen volt, mivel Kazinczynak Széphalmon felolvasta. Az értekezés részét képző supplementumokra (segédtanulmányok) is ekkor hivatkozik, így ezek (vö. *Az Idegen Phrasesekkel való élésről, A' szókurtitátsról, A' szószármaztatásról*) keletkezése is 1814 októbere előttre datálhatóak. A neologiai szempontok főbb elemei eredetileg Szemere Páltól származtak, és a supplementumok közül egyet (*IdegenPhrasesek*) bizonyosan vele közösen készített. A disszertáció kézírata elveszett vagy lappang (erről lásd még: *Kölcsey filológiai tárgyú kézíratai*). Tartalmáról az egy évvel később, 1815 nyarán kelt, Kazinczy Ferenchez írott leveléből szerezhetünk tudomást (Cseke, 1815. július 5.). Kölcsey gyakorlata alapján, amelynek során misszilis leveleiben jegyzeteiből és akár emlékezetből is igen pontosan idézett, alappal állítható, hogy levelében erre a 4 ½ ívnyi disszertációra utalva foglalja röviden össze az abban kifejtett, a neológiával kapcsolatos irányelveinek lényegét. A Kölcsey-filológiában eme levél jelentőségét, „néhol egész értekezésszerű” jellegét először Pap Károly, a debreceni egyetem professzora ismerte fel, de az ismertetésen és tömör tartalmi összefoglaláson túl azt nem értelmezte és értékelte. Egyedül Kölcseynek a magyar szintaxisról tett kijelentését (miszerint az nincs, nem is lesz, és ne is legyen) kapcsán jegyezve meg, hogy mindez „Kölcsey ajakán egy méltán meglepő és téves gondolat”.⁹⁹ A Kölcsey-recepcióban lényegében egyedül Csetri Lajos volt az, aki érdemben foglalkozott Kölcsey neológiai koncepciójával. Kézirat hiányában értelemszerűen Csetri sem ismerhette a *Criticaljegyzeteket*, be kellett érnie az 1815-ös levéllel, amelyet „nagy elméleti jelentőségű” szöveggként aposztrofált.¹⁰⁰ Csetri ugyan nem teremtett kapcsolatot az 1814-es filológiai disszertáció és eme levél között, és a szupplementumként említett, ismert írásokat sem vonta be vizsgálatába, holott erre a következtetésre a levelezés megalapozott bizonyítékokkal szolgálhatott volna, viszont a lényeg tekintve igaza volt, amikor eme levélre koncentrálna elemezte Kölcsey nyelvtudományi koncepcióját. Vizsgálata során ugyanakkor két, egymástól merőben eltérő értékítéletet is megfogalmazott. 1974-ben megjelent tanulmánya arra hívja

97 *KivonatKolbe, a szóakás és a phrasesek* kapcsán utal rá.

98 Vö. Kölcsey Ferenc Döbrentei Gábornak, Álmosd, 1815. május 3., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:372; Ezenkívül vö. Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencnek, Cseke, 1815. július 5., in *uo.*, 1:395, 896. Továbbá a már idézett önéletrajzi levelében: Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak, Pozsony, 1833. március 20., in *uo.*, 3:193–204, 199–200.

99 Lásd: PAP Károly, *Irodalomtörténeti vonatkozások Kölcsey leveleiben, I: Kazinczyhoz írott levelek* (Debrecen: Szab[ad]. Kir[ályi]. Város Könyvnyomda Vállalata, 1911), 49–50.

100 CSETRI, *Amathus*, 1:52.

fel a figyelmet, hogy Kölcsey szinte ellépett az egykorú magyarországi nyelvbölcselet horizontjától, és schlegeli hatást feltételez a levél kapcsán, amely Kölcsey nyelvfilozófiai megállapításait tartalmazza. Csetri alapján – a „tudományos nyelvészet világánál dilettánsnak mondható” – Kölcsey Ferenc meghaladta korának magyar nyelvfilozófusait, hipotézise jobban megértette a herderi nyelvfilozófia és a romantikus nyelvbölcselet mélyebb összefüggéseit. Csetri később revidálta nézeteit, Kazinczy-utánérzésnek minősítve Kölcsey koncepcióját, részben elismerve azonban Kölcsey organikus nyelvfelfogásának modernségét.¹⁰¹ Legutóbb, a Döbrentei Gáborral folytatott vita apropóján, Gyapay László tett ezzel kapcsolatosan észrevételeket.¹⁰² Arról a Kölcsey-filológia nem tesz említést, hogy eme levél a többször említett philológiai disszertációval állna kapcsolatban, ahogyan arra egyébként Kölcsey utalt is. Az értekezést Szabó G. Zoltán nem említi Kölcseyről írott életrajzában (a „komoly munkák sajnos nem maradtak fenn”), és a levelezés jegyzeteiben sem.¹⁰³

Ez a levél az ekkoriban keletkezett, általunk supplementumoknak nevezett írások egymáshoz és a *CritikaiJegyzetek*hez való viszonyát is megvilágítja.

1., Azon Irásomban melyet a' múlt ősszel Uram Bátyámnak felolvastam (ezen először Palitol talált) négy pontokra húzzatik a' Neologizálás: Az idegen Phrasesekkel való élésre, A' szóakurtításra, A' szóformálásra, A' szóalkotásra. Az első pontra tartoznak az Inversiók is, a' harmadikra a' szók poetai öszveragasztása (verba composita), valamint a' derivatio, és az analogiai formálás.¹⁰⁴

A levél első bekezdésében megemlített négy fő pont, illetve a címek, tartalom és a keletkezési körülmények alapján megkövethető a kijelentés, miszerint Kölcsey 1814 őszén Kazinczynak felolvasott filológiai disszertációja így nézett ki: A' Magyar Neologizálás Principiumai (= Kölcsey, *Levelezés*, 1:395–398, 395–398; *Critikai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról*, kézírata ismeretlen). Supplementumok:¹⁰⁵ 1) Az idegen Phrasesekkel való élés (= *IdegenPhrasesek*; kézírata ismert, nem került kiadásra). 2) A' szóakurtítás (= *A' szóakurtításról*; kézírata nem ismert, az MM1-ben megjelent). 3) A' szóformálás (= „A' szók poetai öszveragasztása (verba composita), valamint a' derivatio, és az *analogiai formálás.*”; kézírata nem ismert, nem került kiadásra; A' szószármaztatásról című írás bevezetője említi). 4) A' szóalkotás (= *A' szószármaztatásról*; kézírata nem ismert, az MM1-ben megjelent.) (A 4 ½ ív terjedelemben akár a supplementumok is beleérthetők volnának, de ennek a hagyatéki jegyzék leírása ellentmond.) Kölcsey fontosnak tartotta, hogy a nyelvvel való tudományos foglalkozás principiumokra (vagy

101 Lásd: CSETRI, *Amathus*, 1:57; illetve CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 73–75.

102 Lásd: GYAPAY, „A' tisztább ízlésnek regulájival”, 193–203.

103 Vö. SZABÓ G., *Kölcsey Ferenc*, 51, ill. KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:919.

104 Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:393–401, 395.

105 Kölcseynek ma ismert három írása a *CritikaiJegyzetek*, azaz a philológiai dissertatio részeként, fejezetként, supplementumaként kell értenünk.

egy ekkori új szóval: elvekre) és a nyelv történeti ismeretére épüljön.¹⁰⁶ Ezt tekintette a régiség, az ő szavával az antiquariusok képviselőitől való elkülönbözés alapjának is. Levelében hat pontban foglalja össze értekezésének lényegét.

1. pont. A szóképzés módjai. A (disszertáció) a neologizálás vagyis az új szavak alkotása kapcsán négy alkalmazandó eljárást nevez meg: 1) *idegen kifejezések, szófordulatok* használata (idegen phrasésekkel való élés), amelyhez az inverziók (inversiók – fordított szórend értelemben?) is tartoznak; 2) *szavak rövidítése* (szókurtitás); 3) *szóformálás*, azaz/amelynek három esete: a) az írói szóalkotás (szók poétai öszveragasztása – verba composita), b) szóképzés (derivatio), c) analógia; 4) *szavak alkotása* (szóalkotás). Azaz új szavak létrehozása (képzése) alapvetően tehát négy szempont alkalmazása révén történhet: 1) idegen nyelvekből származó kifejezések átvételével és fordított szórend használatával; 2) elvonással (meglévő magyar szavak rövidítésével); 3) szavak alakítani formálásával, amely során vagy a) összetett szavak alkotása b) toldalékolással való szóképzés, vagy c) analógia útján történő szóképzés és 4) teljesen új szavak megalkotásával (kitalálás). A szóképzés nem tévesztendő össze a *flexióval*, amely nem új szótári szót hoz létre, hanem a szavak különböző nyelvtani alakjainak a kifejezését szolgálja.

2. pont. *A magyar nyelv természete*. Azt a kijelentést kívánja bizonyítani, miszerint „A magyar nyelv teljes joggal *nyugati nyelv*”. Ennek bizonyítását egy nyelvelméleti alapvetés előzi meg, miszerint: „A’ nyelv’ természete semmi nem egyéb, hanem a’ Nyelv’ képezkenységének (Bildsamkeit) útja.” (Ezt a kijelentést megelőzi egy mondat: a *flexió* (hajlítás) csak formális, a szóalak megváltozása nem hat közre a nyelv természetében. Eszerint a nyelvnek vannak (külső) formai és (belső) tartalmi jegyei. Ez utóbbit jelöli a nyelv természete kifejezés. Ennek a sűrű és metaforikus nyelvbölcséleti kijelentésnek minden eleme magyarázatra szorul. Egyelőre értsük úgy: *a nyelv természete* megegyezik képezhetőségének (történeti) folyamatával. Azaz a szöveg egyszerre, együtt kezel egy kondicionális (képezkenység) és egy történeti (képzés) értelemben vehető kifejezést. A nyelv természetének megértését két, egymással összefüggő tényező feltárása biztosítja. 1) A nyelv képezhetőségének feltételes kondíciói és képzésének története. 2) A nyelv feltételesen elfogadható szintaktikai kondíciói és a szintaxis képezésének története. A kérdések formájában megfogalmazott szempontokat a magyar nyelvre alkalmazva kijelenti, hogy a magyar nyelv egyetlen (akkor) élő keleti vagy nyugati nyelvhez sem hasonlít, egyedül és leginkább a németre. Az újlatin nyelvek (francia, olasz, spanyol) a latin romlott változatai. A barbár köznép hozta létre ezeket a nyelveket, amelyek aztán tudós művelést kaptak, de képezhetőségük mégis kritikus, mert a) eredetük kaotikus (a latin és barbár nyelvek mixtúrái), b) nem léptek túl adott örökségükön (a latin nyelven és a skolasztikus filozófián). A magyar nyelv (hasonlóan a némethez) egy műveletlen nemzet eredeti nyelve volt a nyugati keresztény civilizációba érkezés pillanatában. Ekkor még nem rendelkezett sem nyelvi absztrakciós gazdagsággal (intenzív bőség), sem (írók hiányában) kötött, meghatározott szintaxissal. Nyelvi gazdagságra, azaz új ideákat, fogalmakat kifejező szavakra (intenzív és gondolom részben extenzív bőség értelemben is) a szláv és német nyelvekből vett köznépi

106 Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:395.

kölcsönzés útján tett szert. Ennek nyelvi dokumentuma a *Halotti beszéd*. A kereszténység felvétele után a latin nyelvű tudós papság kezdte el először képezni a (német) és a magyar nyelvet. Ennek következményeként a magyar nyelv a latin szabad szintaxisát vette fel és inverziós nyelv (lett/volt?). A magyar nyelv a latin nyelvi hatásra történt első képzése során kialakult szintaktikai kondíciói (szintaxis, inverzió) miatt számít nyugati nyelvnek. (Azaz nem eredet, hanem képzés alapján. Azaz nem egyéb nyelvi jellemzők – töszavak, hangtan, alaktan stb. –, hanem szintaktika alapján.)

3. pont. *A magyar nyelv természetéből adódóan neologizál.* A magyar nyelv (a némethez hasonlóan) a latintól átvett szabad szintaxis és inverziós nyelvi jelleg miatt könnyen vesz át idegen nyelvi frázisokat, „fordulatokat” (míg ahol a német négyet, ott a magyar negyvenet is). Szintaxisa és inverziós kondícióinak adottságából (természetéből) következik a magyar nyelv neologizmusra való hajlama, a (régí és mai) magyar írók állandó és reflektálatlan neologizálása. Azaz akkor is neologizálnak, inverzió és (idegen kifejezések) kölcsönzése révén, ha az éppen nem áll szándékukban, mi több, úgy neologizálnak, hogy arról nem is tudnak.

4. pont. *A magyar nyelv jövőbeli útja a szabad szintaxis megőrzése.* Kölcsey szerint annak eldöntéséhez, hogy mi számít „eredeti magyar szóllás”-nak, a szintaxisból kell kiindulni, azaz előbb meg kell határozni azt, hogy milyen is a magyar nyelv szintaxisa. Kölcsey úgy véli, hogy speciálisan magyar szintaxis nem határozható meg („mindezideig nincsen”), a magyar nyelv képzése során csakis azért fogadhatta el például a latin szabad szintaxisát, mert eredetileg sem rendelkezett meghatározott szintaxissal. Továbbá azt prognosztizálja és akarja, hogy „soha se is legyen” a magyar nyelvnek kötött, meghatározott, előírt szórendje. Kölcsey szerint ugyanis a magyar „szórákás” szabadsága (a kötött szórend hiánya) azért jó adottság, és azért szükséges ennek megőrzése, hogy a már megvalósult nyelvi aktusokból elvont grammatikai törvények a későbbiekben se akadályozzák az írói invenciók útján történő nyelvbővítést.¹⁰⁷ (A szók „poétai öszveragasztása”, azaz a *compositio* fogalma ezt az írói invenciót, míg a „francia Constructio” lényegében az írói lelemény révén fejleszthető nyelvi sokszínűség és kifejezőkészség, egyáltalán a nyelv állandó és folyamatos művelése és nyelvbővítése ellen ható, valamely intézmény vagy más tekintély által kényszerítő norma érvényesülését ragadja meg.¹⁰⁸ Ezt követően (kérdések formájában) a magyar nyelv képzésének jövőjét (amely a magyar nyelv képzésének, megismerésének, sokoldalúvá tételének második nagy korszaka) firtatja, alapvetően két (képzési) út lehetőségét vázolja. Kijelentései: 1. A magyar nyelv nyelvtudósok (filológusok) által még nem volt képezve. 2. A magyar nyelv sokoldalú vizsgálata még nem ért véget. 3. Grammatikai sajátosságai is ismeretlenek. A magyar nyelv képzésének jövője vagy A) *grammatikai út* lesz, vagy B) a szintaxis útja (a *filológiai út*). Bármelyik lesz is, mindkettőn tudósok (filológus vagy grammatikus) képezik majd a nyelvet. Azt jövődöli, akarja, hogy soha ne is legyen kötött szintaxis. Azaz a magyar nyelv képzésének jövője, sokoldalúvá tétele természetének egyik alapvonásával, szabad szintaxisával áll

107 Vö. GYAPAY, „A' tisztább ízlésnek regulájival”, 199.

108 Uo., 198–199.

összefüggésben, amely szabad szintaxis adta képzettségével egyedül az írók (vagy a jó filológusok) élhetnek.

5. pont. *Új szavak megmaradása.* A neologizálást ellenzők is tudják, hogy (az szintaxis és az inverziós jelleg miatti kölcsönzés okán) a magyar nyelv természetes velejárója a neologizálás. (Itt reflektál a Kazinczy-levélre, Schediusra téve pikírt megjegyzést.) Majd Döbrenteit idézi, felvetve a problémát, mégis hol a határ a neologizálásban? A filozófiai gondolkodás analógiája alapján mondja, hogy a progresszió megállíthatatlan. Az egyén szabadsága nem korlátozható mások által a neologizálásban. Mindenki saját szótárt alkothat, már meglévők mellé is, ha szükséges gondolatai kifejezéséhez. Annak megválaszolása viszont érdekes probléma, hogy mi marad meg végül a nyelvben? Döbrentei szerint az usust (nyelvszokás) kell vizsgálni a kérdés megválaszolása kapcsán. A dilemma viszont az: mi eredményezi azt, hogy valami szokásban marad, valami nem. Erre adott felelete: nem az analógia, nyelvtani helyesség, hanem bizonyos esztétikai szellem, azaz vagy jól hangzik, vagy rendes (értsd itt: különös, szokatlan), vagy frappáns. Garvéra hivatkozik: egy neologizmus újdonsága, kanonizálása kapcsán a nagy írók szerepe jelentős: ha ők jól alkalmaznak valamit, az megmarad.

6. pont. *A köznép nem alakíthatja a nyelvszokást (usus).* Mit jelent a magyar nyelvre nézve az usus? A purista értelemben vett usus a quintillianusi latin idején még megfigyelhető volt. De annál korábban is volt ilyen? A latin írók közötti különbség azt bizonyítja, hogy nem volt, vagy legalábbis nem konstansan, korokon átívelően volt meg, még szinkron módon sem. A latin usus azért segíthette elő az egységes birodalom felállítását, mert a latinoknak nem voltak dialektusai. Azaz ahol dialektusok vannak (görög, német), ott nem lehet, nincs usus. A magyar nyelvnek nincsenek dialektusai, viszont vannak provincializmusai. (És a köznép már csak azért sem alakíthatja az usust, mert nyelvszokása mérföldenként változik.) És nincs (kanonizáló erejű) klasszikus irodalma sem. Azaz ezek miatt nem lehet usus, vagyis erre alapozódó döntési pozíció kialakítása a neologizmusoknak való határszabás kérdésében.

Az 1. részben a *neológiai elvek gyakorlati konkrétumai* (amit és ahogyan az író tehet – lexikális művelés), a 2–6. részben a *nyelvbölcseleti* kérdések (a magyar nyelv természete) kerülnek előtérbe. A 2. pont legfontosabb megállapítása, hogy a magyar nyelv teljes és kifogástalan joggal *nyugati* (occidentalis) nyelv,¹⁰⁹ továbbá a „nyelv” természete semmi nem egyéb, hanem *a’ Nyelv’ képzettségének* (Bildsamkeit) útja.¹¹⁰ A nyelv természetének megismeréséhez tudni kell: 1) hogyan, mely úton képezhető a nyelv? 2) hogyan, mely úton (volt régen) képezhető eredetileg? 3) milyen az a szintaxis, amelyet a nyelv *elfogadhat* és *kezdetől fogva elfogadott*? Kölcsey a német nyelvhez hasonlítja a magyart, szerinte erre és a görög nyelvre kell figyelni. Hangsúlyozza az újítás szükségességét, mivel a neologizálás éppen a magyar nyelv természetére jellemző, de fontos a régiség-

109 Uo., 154. Egyedül a keleti vagy nyugati nyelv származtatásában mutat lényeges különbséget Kazinczy szemléletével.

110 Kölcsey Ferenc levele Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1815. július 5., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:395. Vö. még: Kazinczy Ferenc Helmezy Mihálynak, Széphalom, 1816. január 16., in KazLev XIII, 481. Fontos, hogy a nyelv természetére a Bildsamkeit (Jenisch és Kolbe alapján), és a kulturális „míveltetés” van hatással, nem pedig a köznépi usus, vagyis a nyelvszokás.

ből való gazdagodás is. Kölcsey szerint a magyar nyelv nem volt még filológusi kéz alatt. Nincs magyar szintaxis és nem is tartja azt szükségesnek. A levélben összefoglalt értekezés néhány pontjához * alatt a levél margóján, a főszövegre merőlegesen és a lap aljára a főszövegtől vonallal elválasztva megjegyzéseket, kommentárokat írt. Ezek a reflexiók a már elkészült, most emlékezetből felidézett értekezéshez fűzött utólagos tapasztalatait tartalmazzák. Világosan látszik ez a K. W. Kolbe kapcsán tett észrevételeiben, mivel az ő munkáját már a *Criticaljegyzetek* megírása és felolvasása után olvasta 1814 októberében Széphalmon.

Döbrentei Gábornak írta (Álmosd, 1815. május 3.), hogy valójában sem a grammatika, sem a szintaxis nem döntheti el, mely szó vagy szólásforma marad meg a nyelvben. Erről ugyanis „Valami-Más” dönt, amit „nevezni nem lehet” (kiemelés tőlem – O. Cs.) Ez a valami más, Karl Wilhelm Kolbe után, „a’ Nyelv Természete”-ként jelölődik, vagyis a nyelv azon képességeként, amellyel „maga határozza meg magát.”¹¹¹ A nyelv formai jegyei (például a ragok) tehát nem szabnak meg semmit, az ez alapján összeállított nyelvtani szabályok nem mutatják meg a nyelv természetét, ahogyan azt a grammatika képviseli. A lényeg sokkal inkább a *compositión* van. Vagyis a „szók poétai összeragasztása”, a „verba composita” az, amely „képzékenység”-ben a nyelv valódi természete megmutatkozik.¹¹² A nyelv Bildsamkeitja, azaz képezhetősége adja meg az elvi alapot az író nyelvalkotó szabadságának alátámasztására, hiszen csak ő képes élni új konstrukciókkal, melyben a nyelv természete feltárul.¹¹³ De az, hogy a nyelv legfőbb mestere az író (poéta) lehessen, nem elégséges pusztán ez a képesség, ahhoz jó philologusnak is kell lennie.

Széphalom

Kölcsey 1814. szeptember végén, október elején a Szemere házaspárral a Széphalom közelében lévő Lasztócra, Szemere Krisztina szülőhelyére utazott. A házaspár Kölcseyvel együtt rögtön átlátogatott Kazinczy Ferenchez Széphalomra. Kölcsey itt hosszabb időt, mintegy három hetet is eltöltött kivonatokat és jegyzeteket készítve, ismereteink szerint összesen ötöt. Megérkezése után csaknem azonnal elkezdte kivonatolni K. W. Kolbe munkáját (október 2.). A rendelkezésre álló, ide datált és keltezett kéziratok alapján igen jól nyomon követhető időrendben az is, hogy figyelme mire terjed ki a folytatásban. A *KivonatKolbe* után jegyzeteket készített Kolbe egy másik munkájából (*Jegyzések K. W. Kolbe*), Kis János pályaművéből (*Jegyzések Kis*), végül célirányosan Kazinczy Tübingai pályaművéből (*A’ Magyar nyelv’ Bildsamkeitjáról*) és Pandektáiból (*JegyzésekPandekták*). Mindeközben tudható, hogy Kölcsey és Szemere részleteket ol-

111 Kölcsey Ferenc Döbrentei Gáborhoz, Álmosd, 1815. május 3., in KÖLCSEY, *Levelezés*, 1:372–373: „Hidd el nekem, a’ nyelv maga meghatározza magát.”

112 Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferencknek, Cseke, 1815. július 5 és október 16., in *uo.*, 395, 431.

113 A magyar nyelv Bildsamkeitjáról, ennek filológiai-történeti háttéréről Szemere és Kölcsey bőven kívántak értekezni, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a *Philologiai Töredékek*, mint a tervezett magyar grammatikájuk egyik, talán első „tartalomjegyzéke”.

vasott fel Kazinczynak a *Felelet*ből, továbbá Kölcsey itt és ekkor ismertette neológiai munkáját is (lásd korábban).

A legtöbb időt Kölcsey tehát Id. K. W. Kolbe *Wortreichthum* című munkájának kivonatolásával töltötte. Ez a legnagyobb terjedelmű kézírata a Széphalmon keletkezett írások között. Kolbe könyvének az első két részét jegyzetelte, néhol szó szerint a német szöveget, néhol magyarul röviden összefoglalt egy-egy részt, a lényegét kiemelve, feltüntetve a hivatkozott irodalmakat, de nem készített a Jenischéhez hasonló magyar nyelvű kivonatot. Karl Wilhelm Kolbe munkája, amelyre 1815-ös levelében is hivatkozik, leginkább az írói neológia („a Litteratorok képzik a’ nyelvet”) szempontjából sorakozat fel megfelelő érveket és bőséges példaanyagot Kölcsey számára, eszközt adva a magyar adelungianusok elleni vitához. Az írói neológia kritériumrendszerének (festékenység, jóhangzás stb.) jó néhány eleme felhasználhatónak tűnt a „magyar poétai nyelv” képzése szempontjából és különösen az, amit Kölcsey Kolbénál a nyelv természetéről talált, amelyet Döbrentei Gábornak írt levelében is idézett. Kis János könyvéből készült kivonat (lásd: *Jegyzések Kis*) vélhetően Jenisch miatt lehetett érdekes számára, míg Kazinczy *Tübingai pályáírásából*, a német nyelvű verzióból, csak egy részt másolt ki. Kölcsey Kazinczy Pandektáit is olvasta, azokból több kisebb-nagyobb jegyzetet készítve, ellsősorban német íróktól gyűjtve mintákat az idegenségekre. Szemere és Kölcsey széphalmi tartózkodásáról Kazinczy beszámolt Kis Jánosnak, nagyjából Kölcsey távozása után egy-két nappal.¹¹⁴ Az olvasásra és a megmutatásra használt többes szám a kéziratok ismeretében különösen hangzik, mivel Kazinczy jórészt a szerzőpáros már elvégzett munkáját idézi:

Most Szemere Pál, Kölcsey Ferencz és én a’ legjobb íróknak tartott Prozaistákat ‘s Poétákat olvassuk, hogy megmutathassuk, hogy egy író sincs, a’ ki ne neologizáljon. A’ most kiadott Debr. Templomi Énekes könyv tele van vele, ‘s a’ Gömöri Gyöngyösi azt vallja Praefatiójában, hogy ő szókat csinált. Faludi és Kunics, két Jesuiták, bizony a’ legszebb írók. Bár követőket leltek volna. De a’ mi semidoctusainkat elrontotta az iskolában Ovidius. – Ugyan nem szerencséje e a’ német nyelvnek hogy Voss élt? Olvass el egy lapot Horátzában, Virgiljében, Homérjában, ‘s látni fogod, mit ér az a’ merészség, a’ mit én mondogatok. De nem talál helyt minden mindenütt. Én sem úgy szóllok a’ Gessner Ábelében mint Ossziánban ‘s a’ Hoblik Mártonok az én dolgomat el nem ronthatják. Ki neologizál úgy mint Berzsényi? Ki kevesebbé mint Debreczen és Patak? ‘s melyik ír jól?¹¹⁵

Különös, hogy Kazinczy levelének egy sora („De a’ mi semidoctusainkat elrontotta az iskolában Ovidius”) szó szerint megegyezik a *Felelet 1815 Jegyzetek a’ versek alá* című írásában található megjegyzéssel. Eldönthetetlen, hogy Kazinczy Kölcseyt idézte, vagy fordítva: a mondat megléte leginkább azt valószínűsíti, hogy a Kölcsey által írt *Jegyzetek a’ versek alá* ekkor, 1814. október 23-án már készen lehetett.

114 Ugyan ezen a napon Kazinczy Döbrentei Gábornak is levelet írt: „Szemere és Kölcsey még is itt vagynak, az az Lasztóczon, vagy talán még a’ Tolcsvai szüreten. [...] A’ Széphalmon együtt mulatott három barát Szemere, Kölcsey és én azt a’ megjegyzést teszi, hogy te ártasz magadnak az által hogy erődöt elszórod.” Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1814. október 23., in *KazLev XII*, 154.

115 Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, Széphalom, 1814. október 23., in *uo.*, 139.

2.1.3. Lasztóc (1814. október 20. – november 7.)

Széphalomról Kölcsey október 20. körül ment vissza Lasztócra¹¹⁶ a Szemere házaspárhoz, ahol november 7-éig tartózkodott. November 8-án a Szemere házaspárral Surányba indult, ahonnét Csekén keresztül hazatért Álmosdra.¹¹⁷ Az 1814-ben Pécelen és Széphalmon és Lasztócon készült filológiai munkák Szemere Pálnál maradtak.¹¹⁸ Egy munkáról tudjuk bizonyosan, hogy ekkor készült, az október 22-ére keltezett *Philologiai Töredékekről*, amely a Szemere Pállal tervezett közös magyar grammatikájuk egyik, vélhetően első tervezete, tartalomjegyzéke volt. A tervezet tartalomjegyzék-szerűen, pontokba foglalva sorolja fel a tárgyalandó témákat, megjelölve a kijelölt kidolgozót is. Később, nem tudni mikor, Kölcsey neve lehúzásra került, helyére Szemere mindenhová a maga nevét írta. Erre akkor kerülhetett sor, vélhetően 1817 körül, amikor Kölcsey már nem kívánta folytatni a közös philologizását, ezen belül a magyar grammatika kidolgozását. Az áthúzások arról is tanúskodnak, hogy Szemere egyedül akarta folytatni a munkát, és azt is, hogy ez a Kölcsey autográf az ő birtokában volt. Közös grammatikájuk tervéről Szemere még Lasztócról való elutazásuk előtt, november 7-én beszámolt Kazinczynak. A kézirat mellett ez az első tudósítás arról, hogy egyáltalán ilyesmire készültek: „Azt határoztuk a’ napokban, hogy a’ grammaticai jegyzéseinkből egy grammaticát készítsünk, feljegyezvén mind azt a’ mi szükségés.”¹¹⁹ Szemere részletesen ismertetett grammatika tervezete merőben más volt, mint a nem sokkal korábbi (lásd még: *Philologiai Töredékek*). Szemere november 7-én kelt levele és október 22-re datált tervezetük (és az abban lévő, Szemerétől későbbiről származó javítások) arra mutatnak, hogy teljességgel kimunkált, végleges koncepciójuk ekkor még nem volt, és ami volt, az is gyorsan változott:

Még a’ rendet nem dolgoztuk ki. Kiváltképen a’ létükre nézve akadtunk-fel. Ha a’ plánnal készen leszünk, ki fogjuk osztani egymás között a’ dolgozni való tárgyakat. Ezen igyekezet nem lesz kedvetlen hír Édes Uram Bátyám előtt. Instáljuk segédét. Méltóztassék nekünk egy rakás Magyar Grammatikát általküldeni. Matthisonnak, Góthének egyg kötetét alázatos köszönettel küldjük vissza. Én Yorickot, Feri pedig Vaterné még itt bátorodunk marasztalni.¹²⁰

Szemere levelének kijelentései (a grammatika főbb pontjai, még nincs kidolgozott tartalmi rend, a feladatok felosztására később kerül sor) ellentmondani látszanak a

116 Másik munkája ekkor, vö. GYAPAY, „A’ tisztább ízlésnek regulájival”, 199.

117 „Mi holnap után indulunk Surányba. Feri is jön. Ötet Csekére viszem Surányból ‘s dolgát végezvén ott és Álmosdon, ismét Surányba fog jönni, ‘s onnan együtt Lasztócra ‘s innen Péczelre, Pestre.” Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Lasztóc, 1814. november 7., in *KazLev XII*, 157–158.

118 „Szabónak az Erd. Múzeumban levő filozófi disszertációjára jegyzeteket írtam Lasztócon. Azok több írásaimmal együtt Palinál maradának, emlékezetemből írom belőlök a következőket.” Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenchez, Cseke, 1814. december 4., in *KÖLCSEY, Levelezés*, 1:346.; lásd még: *uo.*, 1:357.

119 Szemere Pál Kazinczy Ferenchez, Lasztóc, 1814. november 7., in *KazLev XII*, 157–158.

120 *Uo.*

Philologiai Töredékek tartalmának és kéziratban található keletkezésnek, amely szerint mindez már megtörtént. A kézirat keletzése *más tintával* van írva, mint a többi szöveg. Ami bizonyos, hogy 1814 őszén, Lasztócon született meg közöttük az elhatározás egy közösen írandó magyar grammatikai-filológiai mű létrehozására. A Kazinczytól kapott és elkért grammatikai könyvek és ezek kivonatolásának megosztása a munka folytatását ígerte, ismét közösen, Pesten és Pécelen. Hogy ez mégsem így történt, és hogy a munka sem készült el, abban két dolog játszott nagymértékben közre 1815-ben. Az egyik, hogy Kölcsey nagykorúvá vált, és Csekére költözve gazdálkodni kényszerült: élethelyzete nem tette lehetővé a rendszeres philologizálást. A másik a *Felelet 1815* megjelenés és fogadtatása volt, amely miatt Kölcsey csekély erőforrásait az újabb Antimondolatra kényszerült fordítani.

Minden bizonnyal Lasztócon készült el a *Felelet 1815* [*Praefatio*] című szövege is. Ezt igazolja Kazinczy Ferenc későbbi közlése, miszerint az előbeszédet Széphalmon nem ismertette vele a szerzőpáros, amikor a *Felelet* szövegeiből részleteket olvastak fel neki. Kazinczy állítását Kölcsey Kazinczy Pandektáiból készített egyik jegyzete is igazolja (vö. *Jegyzések Pandekták*). Közvetetten a lasztóci keletkezést igazolja az is, hogy Kölcsey olyan információkat használt fel szövegében Somogyi Gedeonról, amelyeknek forrását, vagyis a Kazinczynak írott leveleket, minden bizonnyal Széphalmon személyesen is megismerte. Mindennek a jelentősége, hogy a [*Praefatio*] a *Felelet* szövegei (vagy azok jó része) *után* íródott, Kölcsey tudomással volt arról, hogy Somogyi Gedeon életben *van*, végül az, hogy Kazinczy valóban nem ismerte az előbeszéd egészét, különös tekintettel Somogyi Gedeon áprilisi tréfának szánt élve eltemetésére.

*Az 1814-es év philologiai munkái*¹²¹

Hely	Idő	<i>Philologiai munkák</i>	<i>Felelet 1815</i>
Pécel			
Pécel	június 27.	<i>Garvebol tett Jegyzések</i>	
Pécel	július 18.		Két Levél <i>Bohogyi Gedeonhoz egygy quietalt Majortól</i> Péczel. Julius 18-án 1814.

121 Kazinczy Ferencnek felolvasott szövegek (Széphalmon, 1814. október).

Hely	Idő	<i>Philologiai munkák</i>	<i>Felelet 1815</i>
Pécel	július 22.		<i>A' LEPE</i> <i>a' Mondolatos feje felett</i> <i>Lukáts Miklós Sapphoi rendé</i> <i>szerént</i> Pétzel Jul[ius]. 22. 1814.
Pécel	július 26.		<i>A' SATYRUS</i> <i>a' Mondolat Irójához</i> Pétzel Jul[ius]. 26. 1814.
Pécel	július 28.		<i>Bohógyi Gedeonhoz*</i> Pétzel Jul[ius]. 28. 1814.
Pécel	augusztus 1.	<i>Jenischböl való Jegyzések</i>	
Pécel	augusztus 25.		<i>A' BUSONGÓ ÁMOR</i> <i>Eggy Hajnali édes Andalmány</i> <i>Teremtménye Bohógyi</i> <i>Gedeonhoz</i> Péczel Aug[usztus]. 25. 1814.
Pécel	július – szeptember 30.		<i>Zafyr Czenczi</i> <i>A' Mondolatoshoz</i>
Pécel	július – szeptember 30.		[<i>Debreczeni levél</i>] Édes Öcsém Uram!
Pécel	július – szeptember 30.		<i>Högyészi Högyész Máté</i> <i>BOHÓGYI GEDEONHOZ</i>
Pécel	július – szeptember 30.		<i>A' SZAMÁR</i> <i>a' Mondolat írójához</i>
Pécel	július – szeptember 30.		<i>A' MAGYAR PEGASUS</i> <i>a' Mondolat Irója ellen*</i>
Pécel (?)	július – szeptember 30. (?)		<i>JEGYZETEK A' VERSEK ALÁ</i>
Pécel (?)	július – szeptember 30.		A' Folnesics levele
Pécel (?)	július – szeptember 30.		a' Beregszászi ellen írt Hip hop
Pécel (?)	július – szeptember 30.		[<i>Gyárfás a Mondolatoshoz</i>]
Pécel	július – szeptember 30.	[<i>Neologizmusok a Debreczeni</i> <i>Új Énekes Könyvből</i>]	

Hely	Idő	<i>Philologiai munkák</i>	<i>Felelet 1815</i>
Pécel	július – szeptember 30.	<i>[Az idegen Phrasesekkel való életről]</i>	
Pécel	július – szeptember 30.	<i>A' szókurtitástról</i>	
Pécel	július – szeptember 30.	<i>A' szószármaztatásról</i>	
Pécel	július – szeptember 30.	<i>Criticai Jegyzetek a' Magyar nyelv' jobbításáról</i>	
Széphalom			
Széphalom	október 2.	<i>[KivonatKolbe]</i>	
Széphalom	október	<i>[Jegyzések K. W. Kolbe Über Wortmengerei című munkájából]</i>	
Széphalom	október 15.	<i>[Jegyzések Kis János pályairatából]</i>	
Széphalom	október 16.	<i>A' Magyar nyelv' Biltsamkeitjáról. Kazinczynak Tübingi pályairásából</i>	
Széphalom	október 17-től	<i>[Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandektáiból]</i>	
Lasztóc			
Lasztóc	október 22.	<i>Philologiai Töredékek</i>	
Lasztóc	október 20 k– november 7.		<i>[Praefatio]</i>
Pécel, Pest			
Pécel, Pest (?)	november 7. után (?)		<i>A' LANT</i>

(Folytatása következik.)